

ADALÉKOK A SZERVÉT-IRODALOM,
-IKONOGRÁFIA ÉS -KULTUSZ
TÖRTÉNETÉHEZ

1. Szervét Mihály (1511–1553)

Miguel Serveto Spanyolország szülötte volt, 1511. szeptember 29-én Villanouvában látta meg a napvilágot, és tizennégy éves koráig Spanyolországban tanult. Apja felsőbb stúdiumokra a toulousi egyetemre küldte jogot tanulni, de a fiatal spanyol másként döntött. A jog mellett teológiát tanult, és Juan Quintanának, V. Károly gyóntatójának szolgálatába szegődött. Patrónusával együtt 1530 februárjában Bolognában részt vett a császár koronázási ünnepségén. Májusban otthagyta pártfogóját. Júliusban már Baselben találjuk. Oecolampadius vendégszeretét élvezve tíz hónapig maradt a városban, miközben arról akarta meggyőzni vendéglátóját, hogy a szentháromságról vallott nézetei tévesek. A forrófejű spanyol hatalmas erudícióval látott hozzá a kereszténység nicaenum után kikristályosodott dogmájának bírálatához. Oecolampadius „tanácsára” elhagyta Baselt és Strassburgban tűnt fel, ahol Martin Bucer és Fabricius Capito meggyőzésén fáradozott, hasztalan. A meggyőzés kudarca után a húszéves fiatalember tanait nyomtatásban kezdte el terjeszteni, és 1531 júliusában Haguenauban megjelentette első könyvét *A Szentháromság tévelygéseiről* (DE TRINI- / TATIS ERRORIBVUS / LIBRI SEPTEM. / *Per Michaelem Serveto, aliàs' / Reues ab Aragonia / Hispanum. / Anno M. D. XXXI*) címen. „A szakma” a könyvet eretneknek nyilvánította, és Servet mind a protestáns, mind a katolikus részről haragot és türelmetlenséget aratott. Tanait lett volna hivatott visszavonni második művében, mely *Beszélgetések a Szentháromságról* (DIALOGO- / RVM DE TRINITATE / LIBRI DVO. / DE IVUSTICIA REGNI CHRI- / *sti, capitula Quatuor. / PER MICHAELEM SERVETO, / aliàs Reues, ab Aragonia / Hispanum. / Anno M. D. XXXII.*) címen 1532-ben jelent meg, de a visszavonás helyett még inkább állást foglalt az előző könyvében megfogalmazottak mellett. Az inkvizíció és a német földön várható üldözés elől Szervét Franciaországba menekült. Nevét megváltoztatva, Michael de Villanouve-ként iratkozott be a párizsi egyetemre. Matematikát tanult és közben korrektornak szegődött a lyoni Trechsel testvérek nyomdájába. A Trechsel fivérek felismerték a tudós elme értékét, és a franciává lett jövevényre bízták Klaudiosz Ptolemaiosz *Geográfiájának* kiadását. A geocentrikus világgéppel dolgozó görög matematikus és csillagász földrajzának javított kiadását Villanovus mindenki meglegedésére végezte, és jó hírnevet szerzett magának. 1534-ben ismét Párizsban találjuk, ezúttal medicinát tanul az egyetemen, és Andernachti Günter mellett boncoló asszisztensként

működik. Mestere elragadtatással beszélt tanítványáról. A flamand Andreas Vesalius után Villanovus volt Günter mester segítése, és az egy Vesaliust le- számítva senki nem ismerte úgy az orvostudomány nagy klasszikusát, Galenust, mint a fiatal párizsi medikus. Zsenialitására vall, hogy Vesaliusszal ellentétben felismerte a kisvérkört. Jellemző rá, hogy felfedezését húsz évvel később, híres teológiai munkájában teológiai nyelven tette közzé, a Szent Lélek munkájának leírásakor. Az orvosi stúdiumok mellett az egyetemen matematikai és asztronómiai előadásokat tartott. Ez utóbbi diszciplína miatt a hatóságokkal is meggyűlt a baja, ugyanis kora és a reneszánsz gyakorlatnak megfelelően asztrológiai spekulációkba kezdett. Ebben az időben jelent meg első orvosi műve is. Praxisát 1538-ban Charlieu-be kezdte meg, de az itt működő „kollegák” felbérelt verőlegényeinek fenyegetése miatt, és nem utolsósorban pedig új patrónusa, Pierre Palmier érsek hívására a dél-franciaországi Vienne-be tette át székhelyét. Az orvostudománynak szentelhetette volna minden idejét, ha 1541-ben a lyoni nyomdászok nem látják el újabb megbízással, nevezetesen Santes Pagnini Bibliájának új kiadását várták el tőle. A Szentírás tanulmányozása ébreszthette fel benne újólag a vágyat, hogy a szentháromságról felismert nézeteit köztegye. Ezúttal Kálvint célozta meg, és a nagy reformátort akarta megnyerni ügyének. Levelezésük 1546-ban udvarias hangnemben kezdődött. Szervét mindjárt az első levélben három kérdést intézett Kálvinhoz, Krisztus istenfűságaról, országágról és eljövételéről, továbbá arról, hogyan kell a keresztséget és úrvacsorát értelmezni. Egy esztendő sem kellett ahhoz, hogy a hangulat kettőjük között elmérgesedjék. Kálvin az *Institutió*t küldte meg ellenfelének, amit Szervét alaposan átolvasott, és csípős megjegyzéseit odairta a lapszélre. Ez természetesen szerfölött dühítette Kálvint. „Nincs egyetlen oldal sem, melyet okádásától menten hagyott volna” – írta később Kálvin. De Genf reformátora nemcsak a „kiegészített” *Institutió*t kapta meg, hanem a *Restitutio Christianismi* (Kereszténység helyreállítása) kéziratát is. Hét esztendővel később ezer példányt nyomtattak ki titokban Vienne-ben. A 734 oldalas, nyolcadrét könyv hat részből áll. Az első rész (3–286.) Szervét előbbi két munkájának újrahasznosítása. Címe: *Az isteni háromságról és arról, hogy abban, nem három láthatatlan lénynek csalképe, hanem az Isten lényegének valóságos megnyilatkozása és szellemének közöltetése van*, vagy röviden Hét könyv a háromságról. (DE TRINITAE / DIVINA, QVOD IN EA NON / sit inuisibilium trium rerum illusio, sed / vera substantiae Dei manifestatio / in verbo, et communica= / tio in spiritu. / LIBRI SEPTEM.)

A második rész (287–354.) *Három könyv Krisztus országának hitéről és igazságáról*. (DE FIDE ET IV- / STITIA REGNI CHRISTI / legis iustitiam supernatis / et de charitate, / LIBRI TRES.)

Harmadik rész (355–576.) *Négy könyv az égi újjászületésről és az Antikrisztus uralmáról*. (DE REGENERA- / TIONE SVPERNA, ET / DE REGNO ANTI- / christi, / LIBER QVATVOR.)

Az erdélyi unitáriusok által 1569-ben Gyulafehérváron kiadott *De regno Christi liber primus. De regno Antichristi liber secundus* c. mű, a *Restitutio*

második és harmadik fejezetének újrakiadására vállalkozott. Szervét művének megsemmisítése után e kivonatok csaknem egyedüli közvetítői az unitarizmus eme alapvető írásának.

Negyedik rész (577–664.) *Harminc levél Kálvin János genfi prédikátorhoz.* (EPISTOLAE / TRIGINTA AD IOAN- / nem Caluinum Gebennen- / sium conciona- / torem.)

Ötödik rész (664–670.) *Az Antikrisztus uralmának hatvan jelei.* (SIGNA SEXAGINTA REGNI / Antichristi, et reuekatio eius, iam nunc paresens.)

Hatodik rész (671–734.) *A háromság titkáról és a régiek egyházi fenytékéről, védirat Melanchthon Fülöphöz és kollegáihoz.* (DE MYSTERIO / TRINITATIS ET VETERVM / disciplina, ad Philippum Melan- / chthonem, et eius col- / legas, / APOLOGIA.)

A vienne-i orvos eretnek könyvére Guillaume de Trienek Kálvin sugallta levelei hívták fel a francia inkvizíció figyelmét. A Genfből kapott perdöntő bizonyítékok alapján az álnéven bujkáló Michelle de Villeneuve-t, Szervétet 1553. április 4-én bebörtönözik. Három nappal később megszökik vienne-i börtönéből, és újból eltűnik üldözői elől. Június 17-én a vienne-i törvényszék halálra ítélte és *in effigie* a francia inkvizíció megégeztette. Szervét augusztus 13-án Genfben bukkant fel, ahol felismerték, és Kálvin parancsára börtönbe vetették. Pere két hónapig tartott, a halálos ítéletet október 26-án mondta ki a genfi tanács. A testben, lélekben megtört tudóst vallásos meggyőződéséért máglyahalálra ítélték, és október 27-én Champel-mezején könyveivel együtt elégették. Az ezer példányban kinyomtatott *Restitutió*ból mindössze három példány élte túl a vallásos üldözést, a legteljesebbet bő száz esztendeig az Unitárius Kollégiumban őrizték Kolozsvárott, hogy aztán Teleki útján a bécsi császári könyvtár féltett kincsévé és díszévé válják.

Mit vallott Szervét, miért ítélték halálra?

Néhány mondatban roppant nehéz leírni Szervét teológiai rendszerének egészét. Borbély István *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* című munkája (Kolozsvár, 1914.) alapján kíséreljük meg Szervét teológiai rendszerének összefoglalását. Alapvetően a szentháromság dogmáját kérdőjelezte meg. Szervét mégis háromság-hívó. Felfogása a modalisztikus szentháromsági mintát követi, és rokonságot mutat Sabellius, Noetus, Praxeas tanaival. Szervét kozmogóniájára nézve a Gen 1,3 a kiindulási alap: Isten szólt, legyen világosság, és világosság lett. Ez a világosság – vagy fény – a legfőbb princípium. Szervét azt állította, hogy az Ige (verbum), amelyben minden valóság bennefoglaltatik, fény. Minden e fény útján létesül, ez a világosság az, ami a dolgoknak létet ad, és így a fény vagy világosság a dolgokat megalakító erő. A lelkünkbe sugárzó isteni fényből lesz a jellem, a lelki alak, a Napnak világosságából a testi alak. E kétféle fénynek a forrása az Ige. Ezt másként isteni észnek, *ratio divinának* nevezik. Ez volt a legelső, az ún. ősfogalom. Ez az öröktől fogva létező Logosz Isten megnyilatkozási formája. E koncepció szerint volt olyan idő, amelyben csak a Logosz, a *ratio divina* létezett, de még semmi sem volt megteremtve. Ebben az *ante creationem*, teremtés előtti időben a később terem-

tett dolgok a teremtés sorrendjében voltak elrendezve. A *Restitutió*ban a Logosz az isteni bölcsesség érzékileg megragadható kiáramlása, minden létező dolog eszméjét magában foglaló világelv, amely így magában foglalja az ember Jézus Krisztus testének eszméjét is. Szervét szerint a teremtéskor az isteni őserő legelőször az anyagot projiciálta, vetítette ki önmagából. Ebben a sorrendben az első dolog Krisztus, ezt Szervét az „anyag” első megnyilatkozási formájának tekinti, és a Krisztus terminust erre a megnyilvánulási módra is alkalmazza. Az anyag a benne levő erő által annyi apró teremtményre osztott, amennyi létezik és létezni fog. Minden ilyen teremtmény Krisztus által, vagyis az őanyagból nyerte létezését. Ez tehát azt jelenti, hogy ami van, Krisztus által, Istentől van. Az első teremtésben tehát Krisztus csak másodlagos szereppel bír, és itt kerül Szervét rendszerébe a történeti Jézus.

A bűneset miatt Ádám és Éva megfosztott az üdvösségtől. Hosszú nemzedékek sora után Isten megkönyörült az emberiségen, és elküldte az „ősanyagot”, hogy formálja újra azt. Ez a második teremtés, és ezt nem lehetett úgy végrehajtani, mint az elsőt, mivel már minden létezett, éppen ezért ez a teremtés nem a testre, hanem a lélekre irányult. Az isteni szellem választott egy nőt, Máriát, aki minden emberi cselekedet nélkül, a Szentlélek ereje által anyjává lett Jézusnak. Ezzel a megtestesüléssel a Logosz (Ige) res (valóság) lett. Csak ebben a második fázisban beszélhetünk Szervét szerint az Igeről mint Fiúról. Szervét szerint az Ige öröktől fogva létezik az Atyával, a Fiú azonban nem. Jézus Istennek igaz, és természetes fia, az ő lényegéből született. De mi mindannyian Isten fiai (és leányai) vagyunk – áll Szervét gondolatrendszerében –, csakhogy a mi fiúságunk az örökbefogadásnak és kegyelemnek a fiúsága. Szervét egy sajátos krisztopanteizmust tanít: „Az egész Bibliának, sőt, az Ószövetségnek is, célja Krisztus, az élő ember fia. Mielőtt eljött volna, a képe már adva volt, az emberekben és más teremtményekben. Ha Ádámon, Ábelén, Énokon és Nóén elkezdve minden pátriárkán, királyon, papon és prófétán át, bennük rátalálász a Krisztus árnyékára. Sőt, ezt nemcsak azok személyében, hanem azok hivatalában is feltalálod, miként a pásztor, a földműves és a vincellér árnyéka volt Krisztusnak, az igaz pásztornak, az igaz földművesnek és vincellérnek. Úgy van, a Krisztusról való titok képe le volt rajzolva a föld gyümölcszeiben, az állatokban, kövekben, drága gyöngyökben, az ásványokban, kincsekben, a forrásokban, folyamokban, kutakban, az esőben, fellegekben, a mennydörgésben, villámlásban és szélben. Krisztus volt rajzolva a paradicsomi eledelben, a mannában, az Áron vesszejében, a fából készült szövetségládában, az érc kígyóban, a szövetség ládjában, az arany, ezüst és más edényekben, a vizet adó sziklában, a kőből épült templomban, a szeglet-kőben; az oroszlánban, a sasban, a gerlicében, a galambban, a borjában, bárányban és több dolgokban. És mindaz, ami Krisztust ábrázolta, meg is tartatott benne. Ő a kezdete és vége minden dolognak. Benne van a mintája, eszménye és teljessége mindennek. Semmit sem használnak nekünk az ásványok, állatok, növények, az étel, ital, orvosság, testi dísz vagy érzéki inger, ha Krisztusban ábrázolva nincsenek, és nem csupán ő nyújtja nekünk.” (Tollin H. 12. p.)

Szervét érvrendszere az 1560-as években meghatározóan fontos volt az erdélyi antitrinitáriusok ideológiájában. Dávid Ferenc és Blandrata az unitárius reformáció kezdeti szakaszában Szervét rendszerére építette teológiáját, és csak fokozatosan, az 1560-as évek végére távolodott el a spanyol krisztológiájától, és egyeztette össze azt Lelio Sozzini Logosz-teológiájával.

A Jézus Krisztus öröktől való Isten fia, könyörülj rajtam! – hitvallással ajkán hagyta el Szervét ezt a földi világot, és mártíriumával a tizenhatodik század vallási türelmetlenségének szimbólumává vált. Kivégzésének híre futótűzként járta be Európát. A másként gondolkodók, a vallásszabadság eszméinek korai hirdetői felemelték szavukat a genfi végzés és Kálvin ebben vállalt szerepe ellen. Nem Szervét tanaival rokonszenveztek, hanem azt a módot ítélték el, ahogyan a másként gondolkodókkal, az eretnekekkel elbántak. Sebastian Castellio szavai szállóigévé váltak: „Egy embert megölni nem azt jelenti, hogy a *tant* védjük, hanem csak azt, hogy megöltünk egy embert. Amikor a Genfiiek megölték Szervétet, nem a *tant* védelmezték, hanem megölték egy embert. A *tan* védelme nem a magisztrátus dolga – mi köze a kardnak a tanításhoz –, hanem a tanítóké. De igenis a magisztrátus dolga az, hogy megvédje a tanítókat úgy, ahogyan védi a földműveseket, kovácsokat, orvosokat minden bántódástól. Így ha Szervét meg akarta volna ölni Kálvint, a magisztrátus dolga lett volna emezt megvédeni. De Szervét csak érvekkel hadakozott, érvekkel kellett volna hát őt meggyőzni.”

2. A Szervét-irodalom bibliográfiája

Szervét emlékének megörökítésében a nemzetközi szakirodalom jelentős eredményt tudhat maga mögött. Kálvin 1554 februárjában megjelent *Defensio orthodoxae fidei de Sacra Trinitate, contra prodigiosos errores Michaelis Serveti Hispani...* című munkája indítja el a tulajdonképpeni Szervét-irodalmat. A 16. század hangos volt a pró és kontra véleményektől, Kálvin és Sebastian Castellio (*De haereticis ...; Contra libellum Calvini ...*) művei bejárták Európát. A 17. századra azonban a kedélyek lecsillapultak, és a spanyol tudós emléke lassan feledésbe merült. A 18. században vetődött fel újra a Szervét-kérdés. A Michael de la Roche szerkesztette *Memoirs of Literature* irodalmi folyóirat (1710–1714) harmadik kötetében megjelent egy Szervét-életrajz. A tudományos Szervét-kutatás ezzel veszi kezdetét. A nemzetközi Szervét-irodalom 1724-től 2003-ig megjelent legfontosabb kiadványait az alábbiakban a 2003. esztendővel kezdődően csökkenő sorrendben közöljük:

Alcalá Galvé, Ángel, Vol. I: Vida, obra y muerte. La lucha por la libertad de conciencia. Documentos (Zaragoza: Ed. Larumbe, 2003).

Alcalá Galvé, Ángel, *Servet y el leño verde. "Posible guión para película, en busca de productor"* (Zaragoza: Institución "Fernando el Católico". Colección Estudios, 2003)

Martínez Láinez, Fernando, *Miguel Servet: Historia de un fugitivo* (Madrid: Temas de Hoy, 2003)

Lawrence Goldstone and Nancy Goldstone, *Out of the Flames: The Remarkable Story of Michael Servetus and One of the Rarest Books in the World* (New York: Broadway Book, 2002)

Marian Hillar, Claire S. Allen, *Michael Servetus: Intellectual Giant, Humanist, and Martyr* (Lexington: University Press of America, 2002)

Cano Rodríguez, José Luis, *Miguel Servet y el doctor de Villeneuve* (Xordica Editorial, 2002)

González Echeverría, Francisco Javier, *Servetus, Holbein and Jean Frellon: Retratos o tablas de las historias del Testamento Viejo* (Navarra: Gobierno de Navarra and Caja Navarra, 2001)

Alcalá Galvé, Ángel, *Miguel Servet* (Zaragoza: Caja de Ahorros de la Inmaculada de Aragón, 2000)

Natale Benazzi, Matteo d'Amicco, *El libro negro de la Inquisición* (Ed. Robinbokkl S. L., 2000)

McWilliam, Neil, *Monumental intolerance: Jean Baffier, a nationalist sculptor in fin-de-siècle France* (University Park, Pennsylvania State University Press, 2000.)

Fuentes, Sagaz, Manuel de, *Michael Servetus (1511-1553)* (Barcelona: Uriach, 1999). 1998

Verdú Vicente, Francisco Tomás, *Astrología y hermetismo en Miguel Servet* (Universidad de Valencia. Servicio de Publicaciones, 1998)

Vives Coll, Antonio, *Miguel Servet, humanista crítico*, (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses "Miguel Servet", 1998)

González Echevarría, Francisco Javier, *Miguel Servet, editor del Dioscórides* (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses „Miguel Servet”, 1997)

Sastre, Alfonso, *Flores rojas para Miguel Servet* (Argitaletxe Hiru, S. L., 1997)

Hillar, Marian, *The Case of Michael Servetus (1511-1553): The Turning Point in the Struggle for Freedom of Conscience* (Lewiston: Edwin Mellen Press, 1997)

José Antonio Valtueña, *Proceso y rehabilitación de Miguel Servet* (Madrid: Ed. Historia Hispana, 1994); *Miguel Servet* (Ediciones Nauta, S. A., 1991)

Bernard, Joseph, (1866–1931), *Genèse d'une sculpture: le monument à Michel Servet à Vienne* (Saint-Rémy-les-Chevreuse: Fondation de Couber-tin, 1991).

Barón Fernández, José, *Miguel Servet: su vida y su obra* (Espasa-Calpe, S. A., 1989)

Solsona, Fernando, *Miguel Servet* (Zaragoza: Disputación General de Aragón. Servicio de Publicaciones, 1988)

Koehlin, Heiner, *Der wahre Glaube, oder, Das unmenschliche Entweder-Oder* (Basel: Edition Spalenberg, 1982).

Ferrer Benimeli, José A., *Voltaire, Servet y la tolerancia* (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses „Miguel Servet”, 1980)

- Sastre, Alfonso**, *La sangre y la ceniza* (Madrid: Cátedra, 1979)
- Alcalá, Ángel**, *Servet en su tiempo y en el nuestro: el nuevo florecer del servetismo* (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses „Miguel Servet”, 1978)
- Friedman, Jérôme**, *Michael Servetus: a Case Study in Total Heresy* (Genève: Droz, 1978)
- Sanchez-Blanco, Francisco**, *Michael Servets Kritik an der Trinitätslehre: philos. Implikationen u. histor. Auswirkungen* (Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas: Lang, 1977)
- Vega Diaz, Francisco**, *Propuesta para una interpretación antropológica de Miguel Servet* (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses, „Miguel Servet”, 1977)
- Arribas Salaberri, Julio P.**, *En torno a Miguel Servet* (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses „Miguel Servet”, D. L. 1976)
- Martinez Lainez, Fernando**, *Miguel Servet* (Madrid: Hernando, 1976)
- Arribas Salaberri, Julio P.**, *Miguel Servet: geógrafo, astrónomo astrólogo* (Villanueva de Sijena (Huesca): Ayuntamiento, 1976); *Miguel Servet* (Librería y Casa Editorial Hernando, S.A., 1976)
- Betés Palomo, Luis**, *Anotaciones al pensamiento teológico de Miguel Servet: homenaje nacional al ilustre sabio en Villanueva de Sijena* (Villanueva de Sijena (Huesca): Instituto de Estudios Sijenenses „Miguel Servet”, 1975)
- Haldas, Georges**, *Passion et mort de Michel Servet: chronique historique et dramatique* (Lausanne: Editions L'Age d'homme, 1975)
- Arribas Salaberri, Julio P.**, *Fisiología y psiquis de Miguel Servet homenaje nacional al ilustre sabio en Villanueva de Sijena* (Villanueva de Sijena (Huesca): Ayuntamiento de Villanueva de Sijena, 1975)
- Rosel Saéz, Emilio José**, *Fuentes bibliográficas para el estudio de Miguel Servet* (Universidad de Zaragoza. Servicio de Publicaciones, 1975)
- Arribas Salaberri, Julio P.**, *Miguel Servet, concejal: con una síntesis biográfica* (Lerida: Graficas Larrosa, 1974)
- Manzoni, Claudio**, *Umanesimo ed eresia, Michele Serveto* (Napoli: Guida, 1974)
- Mautner Markhof, Georg Josef Erwin**, 1926-, *Verschwörung der Inquisitoren: Kriminalprozess Miguel Serveto 1553* (Wien: Kremayr & Scheriau, 1974)
- Arribas Salaberri, Julio P.**, *Miguel Servet, concejal* (Instituto de Estudios Ilerdenses, 1973)
- Arribas Salaberri, Julio, P.**, *Genealogía y heráldica de Miguel Servet* (Lerida: Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excma, 1972)
- Fernández, José Barón**, *Miguel Servet (Miguel Serveto). Su vida y su obra*. Prólogo de Pedro Laín Entralgo. (Madrid: Espase-Calpe, S. A., 1970)
- Sastre, Alfonso**, *Flores rojas para Miguel Servet* (Madrid: Editorial Sucesores de Rivadeneyra, 1967)

Palacios Sanchez, Juan Manuel, *El ilustre aragonés Miguel Servet; breve biografía del sabio español, descubridor de la circulación de la sangre* (Huesca: Consejo Superior de Estudios Oscenses, 1956)

Bainton, Roland H., *Hunted Heretic. The Life and Death of Michael Servetus 1511–1553*. (Boston: The Beacon Press, 1953, 1960)

Jacquot, J., „L’Affaire de Servet dans les controverses sur la tolérance au temps de la Révocation de l’Édit de Nantes,” in *Autour de Michel Servet et de Sébastien Castellion*, Becker, Bruno, ed (Haarlem: H D. Tjeenk, 1953)

Cavard, Pierre, *Le procès de Michel Servet à Vienne* (Vienne, Isère: Syndicat d’initiative, 1953)

Becker, Bruno, *Autour de Michel Servet et de Sébastien Castellion; recueil publié sous la direction de B. Becker*. (Haarlem H. D. Tjeenk Willink 1953.)

Fulton, John F. (John Farquhar), 1899–1960., *Michael Servetus, Humanist and Martyr; With a Bibliography of His Works and Census of Known Copies* (New York, H. Reichner, 1953.)

Zweig, Stefan, (1881–1942), *Right to Heresy. Castellio against Calvin*. Translated by Eden and Cedar Paul. (Boston: Beacon Press, 1951)

Drummond, William Hamilton, 1778–1865, *The life of Michael Servetus, the Spanish physician, who, for the alleged crime of heresy, was entrapped, imprisoned, and burned*, by John Calvin the reformer, in the city of Geneva, October 27, 1553 (London: J. Chapman, 1848.)

Wilbur, Earl Morse, *A History of Unitarianism. Socinianism and Its Antecedents*. (Boston: Beacon Press, 1945, 1972)

Doumergue, Émile, *Jean Calvin. Les hommes et les choses de son temps*. Lausanne, Paris: 1899–1927; Slatkine Reprints: Genève, 1969). Tome I–VII.

Bullón y Fernández, Eloy, marqués de Selva Alegre, *Miguel Servet y la geografía del renacimiento* (Madrid: Imprenta de Ramona Velasco, 1928; 3rd ed., 1945)

Zweig, Stefan, 1881–1942, *Castellio contro Calvino; ovvero una coscienza contro la forza*. Traduzione di Albina Calenda, (Napoli: Fiorentino, 1945)

Martinez Tomás, Antonio, *Miguel Servet un martir de la ciencia* (Barcelona: Araluce, 4th ed., 1940)

Zweig, Stefan, 1881–1942, *Castellio gegen Calvin* (Wien: H. Reichner, 1936)

Goyanes, José, *Miguel Serveto, teólogo, geógrafo y médico, descubridor de la circulación de la sangre, quemado vivo en Ginebra en 1553: su vida y sus obras, sus amigos y enemigos*. (Con 11 grabados) (Madrid: Hernando, 1933)

Welti, Albert Jakob, *Servet in Genf: Fünf Akte* (Genf: Druckerei J. P. Vibert, 1930)

Larson, Martin Alfred, 1897–, *Milton and Servetus; A Study in the Sources of Milton’s Theology* (Menasha, Wis.: The Modern Language Association of America, 1926)

Mackall, Leonard Leopold, *Servetus notes* (New York: P. B. Hoeber, 1919)

Fox, Arthur William, *Michael Servetus*, (London: y Arthur W. Fox, British & Foreign Unitarian Association, 1914)

Cuthbertson, David, 1856–1935., *A tragedy of the reformation, being the authentic narrative of the history and burning of the „Christianismi restitutio,“ 1553, with a succinct account of the theological controversy between Michael Servetus, its author, and the reformer, John Calvin. By David Cuthbertson* (Edinburgh, London: Oliphant, Anderson & Ferrier, 1912)

Gener, Pompeyo, 1848–1920, *Servet: reforma contra Renacimiento, calvinismo contra humanismo: estudio histórico crítico sobre el descubridor de la circulación de la sangre y su tiempo* (Barcelona: Maucci, 1911.)

Odhner, Carl Theophilus, 1863–1918, *Michael Servetus, His Life and Teachings* (Philadelphia: Lippincott, 1910)

Osler, William, Sir, 1849–1919, *Michael Servetus*. (Baltimore: Lord Baltimore Press, 1909.)

Trommershausen, Andrae, *Michael Servet: ein Martyrium in Genf: kulturhistorisches Zeitbild aus dem 16. Jahrhundert* (Publisher Chemnitz: G. Koezle, 1909)

Barth, Fritz, 1856–1912, *Calvin und Servet*. (Bern: A. Francke, 1909)

Dide, Auguste, *Michel Servet et Calvin*. (Paris: Flammarion, 1907)

Jacquinet, L. (Louis), *Histoire de la découverte de la circulation à Lyon* (Lyon : R. Schneider, 1904.)

Linde, Antonius van der, 1833–1897, *Michael Servet, en brandoffer der gereformeerde inquisitie* (Groningen, Noordhoff, 1891.)

Tollin, Henri, 1833–1902, *Mich. Servet und Mart. Butzer: eine Quellen-Studie* (Berlin: H. R. Mecklenburg, 1880.)

Tollin, Henri, 1833–1902, *Michaelis Villanovani (Serveti) in quendam medicum apologetica disceptatio pro astrologia : Nach dem einzig vorhandenen echten Pariser Exemplare, mit einer Einleitung und Anmerkungen* (Berlin: H. R. Mecklenburg, 1880.)

Tollin, Henri (and Nathanael, Wilhelm), 1833–1902, *Michel Servet; portrait-caractère* (Paris, Sandoz et Fischbacher, G. Fischbacher successeur, 1879.)

Willis, Robert, 1799–1878, *Servetus and Calvin; A Study of an Important Epoch in the Early History of the Reformation* (London: H. S. King & Co., 1877).

Menéndez y Pelayo, Marcelino, 1856–1912, *Historia de los Heterodoxos Españoles* (Madrid, 1877. Tom. II. 249–313)

Tollin, Henri, 1833–1902, *Ph. Melancton und M. Servet: Eine Quellen-Studie* (Berlin: H. R. Mecklenburg, 1876.)

Tollin, Henri, 1833–1902. Dr. M. Luther und Dr. M. Servet: Eine Quellen-Studie (Berlin: H. R. Mecklenburg, 1875.)

Tollin, Henri Wilhelm Nathanael, 1833-1902, *Biographische Beiträge zur Geschichte der Toleranz in drei Vorträgen ...* (1863-5), Frankfurt a. O., 1866, 80.)

Brunnemann, Karl, *Michel Servetus: ein actenmassige Darstellung des 1553 in Genf gegen ihn geführten Criminal - Processes* (Berlin: H. Muller, 1865).

Schade, Edouard, *Etude sur le procès de Servet*, (Strasbourg: Frederic-Charles Heitz, 1853, 68 p. 21 cm, These - Strasbourg. e: [F. Ramboz], 1844.)

Saisset, Emile Edmond, 1814-1863, *Michel Servet*. (Paris, [1848]. [585]–618, [818]–848p.) 1846

Rilliet, Albert, 1809–1883, *Calvin and Servetus: The Reformer's Share in the Trial of Michael Servetus Historically Ascertained* (From French with notes and additions, by the Rev. W. K. Tweedie) (Edinburgh, London: J. Johnstone, 1846)

Rilliet, Albert, 1809–1883, *Relation du procès criminel intenté à Genève en 1553*, (Genèv Author Schade, Edouard. 1839)

Trechsel, Friedrich, *Die Protestantischen Antitrinitarier vor Faustus Socinus*. (Heidelberg, 1839).

Sigmond, G. G. (George Gabriel), b. 1794., *The Unnoticed Theories of Servetus, a Disseratation Addressed to the Medical Society of Stockholm* (London: Printed for J. H. Burn, 1826)

Wright, Richard, 1764–1836, *An Apology for Dr. Michael Servetus: Including an Account of His Life, Persecution, Wrtings and Opinions* (Wisebech: Printed and sold by F. B. Wright, 1806)

Chauffepié, Jacques Georges de, 1702–1786, *The Life of Servetus* (London, Printed for the author, and sold by R. Baldwin, 1771)

Mosheim, Johann Lorenz, 1694?–1755. *Neue Nachrichten von dem berühmten spanischen Arzte Michael Serveto, der zu Geneve ist verbrannt worden* (Helmstaedt: Bey Christian Friedrich Weygand, 1750.)

Mosheim, Johann Lorenz, 1694?–1755. Johann Lorenz von Mosheim: *Anderweitiger Versuch einer vollständigen und unpartheyischen Ketzergeschichte* (Helmstaedt: bey Christian Friedrich Weygand, 1748.)

Benson, George, *A Brief Account of Calvin's Burning Servetus for an Heretic* (London: J. Noon, 1743)

Spon, Jacques, *Histoire de Genève. Rectifiée et augmentée par d'amples Notes*. (Genève Chez Fabri & Barrillot, 1730. Tome premier).

Mosheim, Johann Lorenz, 1694?–1755. *Historie van Michael Servetus den Spanjaart: bestaande in een omstandig verhaal van zyn gansche leven, geschreve boeken en ongelukkigen doot: getrokken uit schier alle schryveren, die van, voor of tegen hem de pen hebben opgevat* (Rotterdam: J. D. Beman, 1729). – Mosheim, Johann Lorenz, 1694?–1755, *Historia Michaelis Serveti quam Io. Laur. Moshemio ... placido doctorum examini publice ...* (Helmstadii: Stanno Bucholtziano, 1928).

Anonymous, *An Impartial History of Michael Servetus, Burnt Alive at Geneva for Heresie* (London: Printed for A. Ward, 1724)

A nemzetközi Szervét-irodalom alakulását figyelemmel követő Szervét Társaság (Spanyolország) a magyar nyelvterületen megjelent Szervét-tanulmányokat nem tüntette fel bibliográfiájában. A magyar Szervét-irodalom Révész Imre 1864-ben Pesten megjelent *Kálvin János és a kálvinizmus* című művével veszi kezdetét. A tudós református lelkész-író könyvét bíráló és méltató cikkek külön tanulmányt érdemelnek. A következőkben a teljesség igénye nélkül soroljuk fel az ismertebb, Szervét életével és/vagy teológiájával foglalkozó magyar nyelvű könyveket, tanulmányokat.

Révész Imre, *Kálvin János és a kálvinizmus* (Pest, 1864.), harmadik kiadás, Debrecen, 1909. 178–210.)

Szilágyi Ferenc, *Calvin és Servet* (Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Pest, 1864. 785–791; 817–824.)

Tollin Henrik, *Servét Mihály jellemrajza* (ford. Simén Domokos, Kolozsvár, 1878.)

Kanyaró Ferenc, *Unitáriusok Magyarországon tekintettel az unitarizmus általános történetére* (Kolozsvár, 1891. 25–44.)

Kanyaró Ferenc, *Unitárius történetírás és Kálvinortodoxia. (Servét és Kálvin)* (Kolozsvár, 1895.)

dr. Kovács J. István, *A Servét-pör aktái* (Francia, lt. és német nyelvből fordította dr. Kovács J. István, kiadják a magyar Kálvin fordítók, Pápa, 1909.)

Kálvin János, *A Szentháromság igaz hitének védelme a spanyol Servet Mihály borzasztó tévedéseivel szemben* (ford. dr. Tari Imre, kiadják a magyar Kálvin fordítók, Pápa, 1909.) *Servét Mihály harminc levele Kálvin Jánoshoz, a genfiiek prédikátorához* (ford. Veress Jenő, kiadják a magyar Kálvin fordítók, Pápa, 1910.)

dr. Kovács J. István, *Kálvin és Servét* (Kiadják a magyar Kálvin fordítók, Pápa, 1911.)

Gyenge János, *Servet Mihály pöre és Kálvin viszonya ahhoz* (Második kiadás, Nagyvárad, 1913.)

Borbély István, *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* (Kolozsvár, 1914.)

Benczédi Pál, *Servét Mihály szerepe a reformációban* (Unitárius Egyház, 1915. X. évf. 4.5.6. szám. 53–56; 74–76; 87–89.)

Jankovics József, *Szentivanyi Markos Daniel nyomában* (Megyei Tükör, 1972. augusztus 13. V. évf. 717. szám)

Vörös István, *Servetus éneke* (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, XVII. évfolyam, 1973. 1. szám 149–153.)

Spielmann József, *Servet az orvos* (A Hét, 1975. november 14. VI. évf. 46. szám)

Mikó Imre, *“Ülj veszteg itt, ha olyan szép vagy”* (A Hét, 1976. január 30. 5. szám)

Spielmann József–Sebestyén Mihály–Deé Nagy Anna, *Miquel Servetus műve és Erdély* (Korunk, 1981. 7–8. szám 599–602.)

dr. Ferencz József, *Restitution de Servet* (Unitárius Élet, 1981. 4. szám. 1.)

Bencze Márton, *Szervét Mihály (1511–1553)* (Unitárius Élet, 1986. 6. szám 5–6., 1987. 1. szám 5–6.)

Balázs Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén* (Humanizmus és reformáció 14., Akadémiai Kiadó, Bp., 1988.)

dr. Kiss Zoltán, *Emlékezés Szervét Mihály mártírhalálára* (Unitárius Élet, 1993. 6. szám 4–5.)

Gróf László, *Servetus Mihály élete és halála* (Cartographica Hungarica térképtörténeti magazin, 1994. december. 9–11.)

Kovács Sándor, *Servetus halálának 450. évfordulójára emlékeznek az unitáriusok* (Kronika, 2003. október 24–27. V. évf. 247.szám)

Kovács Sándor, *Gondolatok Servetus halálának 450. évfordulóján* (Szabadság, 2003. október 25. XV. évf., 246. szám)

3. Szervét-ikonográfia 1553–2003

A spanyol eretnek első arcképét 1553-ban Francisco Berodi festette, ezt júniusban a *Restitutio* fellelhető példányaival együtt elégette a vienne-i inkvizíció. Christopher Sichem által 1607-ben készített rézkarcnak szerencsésebb osztályrész jutott. Mindmáig ez a legismertebb Szervét-portré. Kevésbé ismertek a spanyol mártír emlékére veretett érmék. 1935. április 25-én a Magyar Numizmatikai Társaságban Faludi dr. tartott felolvasást egy emlékéremről, mely Szervétet és Kálvint ábrázolja. Szervét szemében egy kis száalka van, Kálvin szeméből azonban gerenda áll ki, s mégis ez utóbbi akarja ellenfelének a szeméből kezével kivenni a száalkát. A hátlapon egy gyertya és szemüveg van ezzel a felírással: „Mit használ annak gyertya és szemüveg, aki látni nem akar!” A Szervét-emlékérem numizmatikai érdekessége az, hogy ezen az érmén szerepel először a szemüveg.

A kisplasztikai alkotások mellett néhány szobor is őrzi Szervét emlékét. Ezeknél is fontosabb azonban a genfi Szervét-emlékmű, melynek szöveget Doumergue montaubani tanár, Kálvin életrajzírója és kiváló ismerője fogalmazta meg. „Nagy reformátorunknak, Kálvinnak tisztelő és hálás fiai, de elítélői egy tévedésnek, mely századéé volt, a reformáció és az evangélium alapelvei szerint való lelkiismereti szabadsághoz erősen ragaszkodva, emeltük ezt az engesztelő emléket 1903. október 27-én.” („Fils / respectueux et reconnaissants / de Calvin / notre grand Réformateur / mais condamnant une erreur / qui fut celle de son siècle / et fermement attachés / à la liberté de conscience / selon les vrais principes / de la Réformation et de l'Évangile / nous avons élevé / ce monument expiatoire / le XXVII. octobre MCMIII.”) A francia protestáns történelmi társulat titkára nem értett egyet ezzel a felirattal és a *Bulletin de la Société de histoire*-ban a következőt javasolta: „A

Champelen 1553. október 27-én máglyán megégetett Szervét Mihálynak, ama kor türelmetlensége áldozatának emelték ez engesztelő emléket Calvin protestánsai és barátai annak jeléül, hogy a hit dolgában minden kényszert visszautasítanak és az evangélium és szabadság iránt törhetetlen ragaszkodásukat nyilvánítják.” Az Avenue de Beau-Sejour és az Avenue de la Roseraie kereszteződésénél meghúzódó szerény gránittömb hátlapján a fennebb közölt szöveg, előlapján pedig a következő felirat olvasható: „1553. október 27-én halt meg a champeli máglyán az aragóniai Villeneuve-ből származó Szervét Mihály orvos, ki 1511. szeptember 29-én született.” (Le XXVII octobre MDLIII / movrvt sur la bvchet / a Champel / Michael Servet / de Villenevve d’Aragon / ne le XXIX Septembre MDXI.)

Genf szabadelvű polgárai Szervét-szobor állítását is szorgalmazták, de tervüket a városi tanács elutasította, ezért a Genffel határos Annemasse-ban az Hôtel de Ville előtt állították fel Szervét bronz szobrát 1908-ban. Clotilde Roch szobrászművész alkotását a német megszállás alatt 1941-ben lerombolták és beöntötték, de szerencsére a Roch család megőrizte az eredeti szobor negatívját (öntési mintáját), és 1960. szeptember 4-én Annemasse városában újra felállították. 1908-ban Párizsban a Place de Montrouge-on Szervét újabb szobrot kapott. Jean Baffier alkotása a Francia nacionalizmusnak és katolicizmusnak a szimbóluma, a szobor felirata kálvinista-ellenes.

1911-ben újabb szoborral tisztelték meg a spanyol gondolkodót. Joseph R. Berard alkotását október 15-én a Vienne-i Jardin Publique-ben leplezték le. Az ünnepi beszédet Montet E. a genfi egyetem rektora mondta. (Részletet közöl belőle a KerMagv 1911. 382–383.) 1915-ben a Zaragozai Orvosi Fakultás bejáratánál leplezték le a Szervétet ábrázoló kőszobrot.

1931-ben szülőházát Vilanouvát (Sijena) jelölték meg bronz domborművel. Felirata EN ESTA CASA NACIO / MIGVEL SERVET / 1511–1553. 1960-ban Huesca városa állít bronz mellszobrot. 1960-ban készült el Diego de Rivera murális festménye, amely a Mexico City Kardológiai Intézet előcsarnokát díszíti. 1975-ben Villanueva de Sigena főterén emeltek szobrot. Madridban és Genfben utcát neveztek el róla, Spanyolországban kórház, Franciaországban iskola viseli nevét.

Budapesten a XIII. kerületben Szervét születése 475-ik évfordulóján, 1986-ban teret neveztek el róla, és emléktábla örökíti meg nevét a pestlőrinci unitárius templom falán. 2003. november 30-án Pestszentlőrinc unitárius templomában újabb Szervét-emléktáblát avattak.

4. Szervét-kultusz az unitárius kollégiumokban

A genfi tanács határozata értelmében a 450 esztendeje kivégzett Szervét Mihály emlékét az erdélyi unitáriusok évszázadokon át kegyelettel ápolták. Dávid Ferenc és munkatársai Szervétre úgy tekintettek, mint az antitrinitárius reformáció egyik előfutárára, aki társaihoz hasonlóan (Cellarius, Erasmus stb.) azon képek egyike, „kik az Kánaán földét dicsírnék és mind fejenként különb-

különb gyümölcsöt hoznának az Antikrisztus pusztájában való népnek”.¹ Közismert tény, hogy a 16. század második felében egyházzá szerveződő erdélyi unitáriusok előszeretettel kölcsönöztek szentháromság-ellenes argumentumokat a spanyol orvos-teológus fegyvertárából,² és ismert az a kellő bizonyítékokat nélkülöző feltételezés is, mely szerint 1569-ben Kolozsvárott Basilius István *Ének Servetusról* címen emlékezett meg az üldözött eretnekről. Tözsér-Uzoni *Históriájában* Szervétről írva, Basilius István költeményét és egy névtelen gyászdal ajánl az olvasó figyelmébe. Basilius Uzoni emlékezete szerint Szervétet vértanúnak írja, s Istvánnal, az Apostolok cselekedeteiben olvasható amaz első vértanúval hasonlítja össze.³

1570-nel bezárólag csipkerózsika-álomba szenderedett Szervét Transsylvaniaiban. 1665. május 13-án azonban, egy felsőbb akadémián bujdosó unitárius diák felébresztette a szendergő Szervétet azzal, hogy Londonban megvásárolta a *Restitutio* egy teljesen ép példányát, és néhány esztendő múlva hazahozta Kolozsvárra, hogy „itt vesztég üljön, ha már úgy is olyan szép”.⁴ Szentiványi Márkos Dániel későbbi püspök volt olyan szerencsés, hogy a szigetországban rátalált a könyvritkaságra. Aligha volt ez véletlen vásár, az erdélyi unitárius diák angol barátai révén juthatott hozzá a *Restitutió*hoz. És az sem lehet véletlen egybeesés, hogy Szentiványi példányáról legalább négy kópia készült a tizenhetedik században.⁵ Az Erdélybe került könyvritkaságról tudtak a „beavatottak”,⁶ és tudomást szerzett róla Teleki Sámuel is, aki már az 1760-as években szemet vetett a „szociniánus testvérek” rejtegette kincsre, és kész is volt azt hatvan aranyért megvásárolni. A sors fintora, hogy a mű ajándékként került Teleki birtokába az 1780-as években, főként Agh Istvánnak köszönhetően. A püspöki ládában jó száz évig csendesen lapuló *Restitutio* Telekinél sem nyughatott, hanem Bécs városába vándorolt, s a császári Bibliotheca féltett kincsévé lett.⁷ Köztudott, hogy a *Christianismi*

¹ Dávid Ferenc, *Rövid magyarázat ... Albae Juliae 1567*. Faksimile kiadása és modern átirata Pálfi Márton jegyzeteivel, Kolozsvár 1910. 38. Vö. *Két könyv az Egyedülvaló Atyais-tennek ...*, Kolozsvár 2002. 21. 116.

² Vö. Borbély István, *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században*, Kolozsvár 1914. 15–50. Balázs Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest 1988. 24–72.

³ János Kénosi Tözsér-István Uzoni Foszto, *Unitario–Ecclesiastica Historia Transylvaniaica*, Vol. I. 127., RMNY I. App. 27A. Balázs Mihály, *István Basilius*, Bibliotheca Dissidentium, 1990, Tome XII. 89.

⁴ A *Restitutio* erdélyi példányának címlapján barokkos betűkkel a következő bejegyzés olvasható: „Üly vesztég itt, ha olyan szép vagy”.

⁵ Robert Wallace, *Antitrinitarian Biography*, London, 1850. Vol. I. 421–461.

⁶ Agh István 1734–1743-ban vezetett Diariumának (Ms.U. 1158) 178. levelén a következő bejegyzés olvasható: „NB! Idem (Samuel Crellius) kért, hogy kérdéssem az Atyafiaktól Erdélyben kívül legyen Restitutio Christianismi Michaelis Serveti minthogy T. S: Iványi Uram egyét Erdélybe vit volt.”

⁷ A *Restitutio* történetét lásd: Spielmann József, Sebestyén Mihály, Deé Nagy Anna, *Miquel Servetus műve és Erdély*, KORUNK 1981. 7–8. szám 599–602. Vö. Hunger Herbert von, *Michael Servet und das Exemplar seiner Restitutio Christianismi in der*

*Restitutió*ból csak három példány maradt fenn. 1695-ben Edinburgh egyetemi könyvtára hozzájutott egy csonka példányhoz, ez talán a Kálviné volt. Közel egy évszázad múlva, 1793-ban De Lavallière herceg (1708–1780) híres könyvtárának árverésén bukkant fel egy másik példány, melyet a francia Királyi Könyvtár 4120 francia fontért vásárolt meg.⁸ E példányért folyó versengésben II. József ügynökei alulmaradtak a francia Bibliothèque Royale-lal szemben, de a császárt 1786-ban kárpótolta a Telekitől kapott teljesen ép *Restitutio* példánya.

Hogy az Erdélyben őrzött, és a mindenkori püspök gondviselésére bízott könyv nem volt napi olvasmány, azt nem nehéz elképzelni. A *Restitutio* „veszteg ült” a püspökládájában⁹, s hogy olvasták-e azt olykor-olykor tudós tanáraink, számunkra rejtély marad.

A kollégium diáktársadalma természetesen hallott Szervétről. A jeles professzorok hol több, hol kevesebb rokonszenvvel rajzolták meg az eretneknek bélyegzett tudós szellemi arcélét. A teljesség igénye nélkül vizsgáltuk meg azokat a legfontosabb kéziratoshistóriákat, melyek tudományos apparátusuknak köszönhetően alapos bevezetést nyújtottak az antitrinitarizmus történetében elmélyülni vágyó diákoknak. Kézirattárunkban, Szentábrahám *Az Isten Ekklesiájának sokféle változásairól ...írott szent Historiája* (Ms.U. 1663.) elsősorban az unitáriusoknak tetsző „heréziseket” ismerteti. Ebben Szervétről mértéktartó és rövid alig néhány mondatos tényszerű tudósítást olvashatunk. Szentábrahám *Históriájánál* jóval izgalmasabb az Agh István által előadott egyháztörténet.¹⁰ Itt a 16. század eseményeinek tárgyalásánál

Österreichischen Nationalbibliothek, BIBLOS, 1952, Heft 3–4. 61–78.; Josef Stümmvoll, *Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek*, Bd. I. Wien 1968, 277.

Lawrence and Nancy Goldstone, *Out of the Flames*, New York, 2002. 233–234. című munkájukban az erdélyi példány sorsát tárgyaló fejtegetés megmosolyogatóan naiv.

⁸ Lawrence and Nancy Goldstone, *Out of the Flames*, Century–London, 261–266. Vö. Kelecsényi Gábor, *Múltunk neves könyvgyűjtői*, Bp. Gondolat, 1988.

⁹ Itt mondok köszönetet Bíró Gyöngyi kutatónak, hogy Agh István diáriuma (4. jegyzet) és az 1737-ben készült regestromra felhívta a figyelmem. Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában a Reg.A. Fasc.H. Nr.70. alatt olvasható a *Püspöki ládában találtattak registrációja 1737-ben*. Servet *Restitutiója* a regestrom 103. levelén szerepel.

¹⁰ Mss. 459. Erdélyi Múzeum Kézirattára.

Az Isten / EKLESIAJANAK / a világ teremtésétől fogva ez / utolsó üdökgig lött sokféle vál / tozásairól írott / HISTÓRIA / melyet / Nagy ítélettel egyben szedett, s / tanítványainak a kolosvári Magyar / utczai kollégiumban / nagy haszonnal elejtkben olvasott De / ák nyelven, tiszteletes, Tudós AGH ISTVÁN / uram az Erdélyi Unitária Ek / lésiáknak superintendense, s a / Deáki Társaságnak bölts kormányzója /1765 esztendőben.

Agh *historiájának* fordítója az első levélen levő bejegyzés tanúsága szerint Gejza József volt. „Interprete Josepho Gejzanovio Colegii Seniore. Aetat. Anno 25. Xti nati 1767.” A borsarkokkal díszített nyolcadrét karton borítólap belső tábláján a következő bejegyzés olvasható: „Ez a könyv Gomb Kötő / Balla Samuelé vette az 1769 / Dik Esztendőben Sz: György / Havának 15 dik napján. / Anno Domini 1772. Die 18 Maji / Én Illyefalvi István ezen Köny- / Vet meg vöttem Gombkötő Balla / Sámuel Komám Urtól.” Tudjuk, hogy ez a Gombkötő fizetett Gejzának Derzsi Gergely István *Tractatus Theologico–Diacriticus* c. munkájának fordításáért. Valószínűnek tartjuk, hogy ez a fordítás is Gombkötő megrendelésére készült.

az egyházat megjobbító reformátorok neve között Szervét is szerepel, és a néhai püspök méltatja is az orvosdoktor a kisvérkör felfedezéséért, de a teológust igencsak elmarasztalja homályos filozófiai rendszeréért. „Ha az Servetus Krisztusról és a Szlélekről való írásai szorgalmasan meg olvastatnak – írja Agh István – össze vettetnek a Kalvinustól íratott keresztényi tanítással, talán inkább ítéltetik Kálvinus unitáriusnak vagy legalább áriánusnak mint Servetus;”¹¹

Sommásan ez Agh István véleménye Szervétről. Ha rövid ideig is, de előkerülhetett a püspöki láda mélyéről a *Restitutio*, s hogy Agh tetszését nem nyerte meg, azt bizton állíthatjuk. Túlságosan merész de talán nem minden alapot nélkülöző feltételezés, hogy Agh „fel nem foghatván Servet filozófiáját” könnyebb szívvel vált meg a *Restitutiótól*. Az egészen világos, hogy a mű elajándékozásában elsősorban egyházpolitikai megfontolások vezették a püspököt, aki Telekiben az unitáriusok sérelmeit orvosló bécsi patrónust látta. *Habent sua fata et sua secreta libelli*.

Az, hogy a diáktársadalom mennyit fogott fel Szervét rendszeréből, nem nehéz kitalálni: jóformán semmit. A kolozsvári, tordai és székelykeresztúri kollégium unitárius diákjai mégis előszeretettel másolták azokat a hosszabb-rövidebb énekeket és verseket, melyek Szervét mártíriumát dicsőítették.

Az Unitárius Kollégium kéziratárában – jelenleg Akadémiai Könyvtár kolozsvári fiókja – kilenc, Szervét életét tárgyaló kéziratot őriznek, ebből öt gyászvers. A többnyire 18. századi vegyes kolligátumban fellelhető másolatok 86 négy soros versszakban siratják el az igaz vallásáért megégetett hű Servetus Mihályt.¹² Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kéziratárából három

¹¹ Uo. 310b. „Tarahoniai Spanyol Servetus Mihályt Villanueva városából való híres orvos Doktort, kiis az orvos Doctorok között legelőszert írt a vérnek az egész testet kerülő folyásáról, melyet azután egy Harvens nevű Anglus megmetszett állapotokon látható példájával megbizonyított, amint ez az igazság igen világosan megtetszik az ő Isten s isteni dolgok felől írott igen híres munkájából, melyet Restitutionem Christianismi, vagy a Keresztyén Vallás helyreállításának nevezett, és aki jóllehet a maga idejében orvos doktor is, matematikus is jeles volt, s a deák tudományon kívül görögül is, sidóul is tudott, az Isten felől való dolgokban mindazonáltal olyan homályos volt, talán az akkori Filozofálásnak homályos volta miatt, hogy úgy itélem, vagy alig, vagy éppen nem is lehetett ötet megérteni. Bizony abból az ő könyvéből, mely a keresztény vallás helyreállításának nevezetik, eléggé meg nem lehet határozni micso-da értelemben volt, (és) a Krisztus felől és a Sz. Lélek felől.

És jóllehet bizonyos az, hogy nem tetszett ő neki az Háromság felől való tudomány, amely ellen midőn annál, amint illik vala bátrabban szollana s írna, Genévában elevenen megégetette Kálvinus; mindazonáltal, ha az ő Krisztusról s Sz. Lélekről való írásai szorgalmasan meg olvastatnak, össze vettetnek a Kalvinustól íratott keresztényi tanítással, talán inkább ítéltetik Kálvinus unitáriusnak vagy legalább áriánusnak mint Servetus; jóllehet Servetus Hoffmanustól s másoktól Unitáriusok pátriárkájának tartatik.”

¹² Vö. Ms.U. 80/E. *Calvinus Jánostól Gyenevában ártatlanul megégetett Servetus Mihálynak utolsó tisztesség tétele*. Ms.U. 1183/B. *Calvinus Jánostól Gyenevában igaz vallásáért ártatlanul megégetett Servetus Mihálynak utolsó tisztesség tétele*. Ms.U. 1274/B. *Egy Jesus Krisztus tudománya mellett halált szenvedő igaz Martyrnek, úgy mint néhai Servetus Mihály uramnak keserves historiája, a kiis midőn inkább engedelmeskednék Istennek, mintsem embernek, a Jézus Christus tudományáért tüzzel megégető hált [így!] szenvedé; amikor is mélt-*

olyan unitárius kolligátum került elő, amely Servetus énekét tartalmazza.¹³ A legősibb kolligátum 1741-ben, a legfrissebb 1773 után íródott. Az ún. Bíró Mózes énekeskönyve utolsó darabjának¹⁴ nótajelzéséből – *Téged, hű Servetus...* kezdetű énekből – feltételezhetjük, hogy a 344 soros *Servetus ének* dallama ismerősen csengett 18. század unitárius diákjának.

Servetus énekéről nem sokat tudunk. Kanyaró szerint¹⁵ a 17. században íródott, és nem azonos a Basilius szerezte énekkel. Erre Uzoni alapján a fentiekben már utaltunk, van azonban Uzoninak egy figyelemre méltó megjegyzése: „Basilius Servetet vértanúnak írja, s Istvánnal, az Apostolok cselekedeteiben olvasható amaz első vértanúval hasonlítja össze.” Czeglédi György és Károlyi Péter református prédikátor is, mára már elveszett munkájában ezt rója fel: „Basilius István nem tudjuk ki bosszúságára, Servetust martyrnak méri írni egy énekében, társul adván melléje az Sz. Istvánnak” etc.¹⁶ Meglehet, hogy az erdélyi unitárius prédikátor, a latin nyelvű elégiákat terjesztő nemzetközi körtől indíttatva¹⁷ anyanyelven örökítette meg Servet tragédiáját.

Az Unitárius Kollégium Kézirattárában az Ms.U 1274/B jelzet a következő címet viseli: *Következik egy Jesus Christus Tudománya mellett halált szenvedő*

tán felkiálthata a Szent Istvánnal ilyenképpen: Uram nem tulajdonítsd nékek e bünt, mert nem tudják mit cselekszenek. Ms.U. 1408/B *Calvinus Jánostól* ..., Ms.U. 1786/B *Calvinus Jánostól*

...
¹³ Vö. Mss. 1776 Vadadi–Hegedűs kódex 42a.–49a.; Mss. 3402 Vegyes kolligátum 36a.–43a. és az Mss. 2685 3a.–14a. Bíró Mózes énekeskönyve. Az ún. Vadadi–Hegedűs kódexet Vadadi András tordai diák másolta 1741-ben Tordán–, míg a Bíró Mózes énekeskönyvét 1773 után, feltehetően Kolozsváron másolták. A harmadik vegyes Kolligátum 1744-ben készült, másolója énlaki Kerestély Mihály volt.

¹⁴ Az Méltóságos Gubernium kemény parancsolatnyának alkalmatosságával el osztat kolozsvári Romana Catholicum Reformatum és Unitarium Collegiumoknak HISTORIÁJA. Nevezetesen pedig azok közül az Unitarium Kollegiumban megtsendesedett hét musáknak [Agh István, Pálfi Benjamin, Fejérvári Sámuel, Deáki Ferenc, Varallyai Mihály, Vargyasi Jozseph] szomorú emlékezete. Mely ugyan az őh Tordai Venerabile Inclytum Unitarium Collegiumban Tanuló Káli nemzetes Ifiab Nagj János togatus által magyar versekben foglaltatván kibotsátott Thordán E szomorú zajjal folyó 1771–ik Esztendőben Sz. György havának 29–id napján.

¹⁵ Kanyaró Ferenc, *A Brassai-kódex históriás énekei*, Történelmi Tár 1896. 122.

¹⁶ Kénosi Tözsér János, *De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transylvania*, kiad. Földesi Ferenc, Szeged, Scriptum Kft., 1991. (Adattár 32.) 129.

¹⁷ Wilbur, Earl Morse, *A History of Unitarianism Socinianism and Its Antecedents*, Harvard University Press 1945. 197–212.

Szacsvai Sándor református vallású szerkesztő és politikai hírlapíró (Ms.U. 1840.) *Egy ritka elmebeli tehetségű spanyolnak, Servetus Mihálynak élete és halála; a melyet Mosheimiusból kihalászott és igen rövid magyar köntösbe öltöztetett Léczfalvi Szacsvai Sándor c. kéziratos fordításához a következő megjegyzést csatolta: „Stanislaus Lubieniczki nevű Sociniánus lengyel egy oratiót adott ki diákul, amelyet az ő égetése helyén kellett volna mondani az Igaz Isten és az ő fia ismeretéről. Ezt Gottfrid Arnold a Servetus emlékezetére németre fordította. Halála után sok tudós emlékeztető diák, német és francia verseket és oratiokat nyomtattak; amelyek egy nyomtatott nagy könyvben össze vannak szedve és ott hosszasan megmutatva, (kiemelés tőlem – K.S.) hogy Servetus Mihály rettenetes halálának az oka egyedül Kálvinus János, aki maga is megvallotta.”*

igaz Martyrnak, úgy mint néhai Servetus Mihály uramnak keserves Historiája, a kiis midön inkább engedelmeskednék Istennek, mintsem Embereknek a' Jesus Christus tudományáért tüzzel meg egető hált [sic!] szenvedé; a mikoronis méltán fel kiálthata a Szent Istvánnal ilyenképpen: Uram nem tulajdonítsd nékiek e bünt mert nem tudják mit cselekszenek Act 7,60.

A kéziratot a 18. század elejére datálja a szakirodalom. A cím alapján akár Basilius elveszettnek hitt szerzeményére is gondolhatnánk, Czeglédiék idézett vádja is megerősíthetne ebben, hipotézisünk azonban gyenge lábon áll. Szövegvariáns hiányában Basilius szerzősége nem igazolható, de azon érdemes elmerengeni, hogyan az ismeretlen poéta a korábbi Servet – István vértanú toposzt felhasználta.

Tartalmában ez a másolat sem tér el az ismert szövegváltozatoktól, és ebben az esetben is gyanítható, hogy Castellio *Contra Libellum Calvini* c. művéhez csatolt appendix, a *Historia de morte Serveti* szolgált alapforrással. Szervét halálának Castellio által megírt historiáját az unitárius kollégium diákjai nagy buzgósággal másolták és *Quomodo judicatus et occisus sit Michael Servetus* címen három betűhív változatban hagyták az utókorra.¹⁸

A Castellio elbeszélése alapján szerzett *Servetus ének*nek több szövegváltozata ismeretes, van azonban egy rövidebb, mindössze hét strófás *Uram Jézus, tőlem ne fuss* kezdetű, a szakirodalom által ugyancsak *Servetus ének*e címen nyilvántartott költemény is. Ezt Vörös István, az egykori unitárius kollégium magyar irodalom szakos tanára egyik tanulmányában¹⁹ a régi magyar költészet „gyöngyszemeként” emlegeti. Nótajelzéséből következtethető – *Isten hozzád félelemmel* –, hogy azt unitárius gyülekezésekben énekelték. Ennek a *Pécsi Disputával* egy időben keletkezett éneknek több másolata maradt fenn, a legsikerültebb – mondja Vörös István – az általa 1969-ben felfedezett változat. Stoll Béla valamint Szabó T. Attila bibliográfiáinak²⁰ adatait felhasználva felkutattuk az Erdélyben elérhető kéziratokat²¹. Az Erdélyi Múzeum Kézirattárában (az Mss. 3204 jelzetű *Vegyes kolligátum*), valamint a Székelykeresztúri Molnár István Múzeumban (62-es számú *Czombó Mózes énekeskönyve*) őrzött szövegváltozatot²² a Vörös István által közzétett vari-

¹⁸ Vö. 725/B, 1408/A, 1447/C. Nyomtatásban legutóbb, Hillar Marian, *The Case of Michael Servetus (1511–1553) – the Turning Point in the Struggle for Freedom of Conscience*, Texts and Studies in Religion, Volume 74. 1997., 407–409.

¹⁹ Vörös István, *Servetus éneke*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XII. évfolyam, 1973. 1. szám 149–153.

²⁰ *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1556–1840)*, ed. Stoll Béla, Bp. Akadémiai, 1963. 203:42a.; 210: 36a.; 222:1.; 315:3a.; 337:181a.; 357:75a.; 558:94. Szabó T. Attila, *Kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XIX. században*, Zilah, 1934. 119, 170, 204.

²¹ A Marosvásárhelyi Teleki Tékában az Mss. 0607/1–2. kézirat 197–208. levelein szintén Servetus éneke olvasható, de ezt még nem vetettük egybe a Kolozsváron levő másolatokkal.

²² Itt mondok Köszönetet Molnár Kálmánnak, nyugalmazott muzeológus–restaurátornak, hogy a keresztúri Múzeumban őrzött 62. számú kéziratból *Servetus éneket* kérésre lemásoltam.

ánssal összehasonlítva több eltérést is megfigyelhetünk. Szervét haláltusájában elhangzott utolsó fohásza, Jézushoz intézett segélykiáltása lírai parafrázisának másolatakor egészen bizarr elírások történtek. Vörös István is megjegyzi tanulmányában, hogy a másoló sok esetben nem tudhatott magyarul, mert különben a „neveddel téríts helyett nem másolta volna így: nevedet hints”! A másolók által rendszeresen elírt sor így hangzik: „Reám tekints, neveddel hints/téríts”. A Székelykeresztúron őrzött másolat alighanem az eredeti alakot örökítette meg, mert a *neveddel téríts* helyett, *véreddel hints* alakban közli a verset, és így ez egészen más, teológiailag is elfogadható értelmet nyer: „Uram Jézus, tőlem ne fuss, / Mert én hű szolgád vagyok. / Reám tekints, véreddel hints / mivel kéniam nagyok.” A satisfacito tanának sajtóságos unitárius értelmezése eredményezhette a fent említett szövegrontást, s azt, hogy egyik-másik másoló Jézus nevének nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint vérének. A legkedvesebb elírás az utolsó strófában olvasható. Krisztus szolgálói és vallói itt azért könyörögnek, hogy urukat soha meg ne tagadják. A keresztúri példányban egészen esendő emberi vonásokkal egészül ki ez a könyörgés. „Engedd, hogy megvalljanak, / Te szolgáid s vallóid, néha megtagadjanak.”

A Castello históriája ihlette, hosszabb Szervét-ének is tartogat néhány érdekes meglepetést, de mielőtt szövegét teljes terjedelmében közölnénk, hadd mondjunk el előljáróban néhány mondatot.

Műfajilag a hősköltemény és a gyászvers határmezsgyéjén helyezkedik el, talán inkább eposz, mint gyászvers. Ez is invokációval kezdődik, a sírig hű Szervét Mihályt, Krisztus hű szolgáját, hívja segítségül a poéta (1–2) műve megírásához. Ezután az unitáriusok kedvelt motívumára, az 1Kir 19,18-ra hivatkozva, az igazak hűségét dicséri,²³ majd belekezd Szervét élettörténetébe (3–8). A cselekmény drámaiságát a főhős bécsi elfogatása és csodálatos szabadulása fokozza. (9–14.) Mielőtt a jámbor szerzőt megmosolyognók, amiért a forrásul használt latin szövegből Vienne-t Bécsnek fordítja, két elrettentő példával élek. Tempfli Imre: *A Báthoryak valláspolitikája – egyébként nagyszerűen dokumentált, 2000-ben publikált könyvében – Servetről* ezeket írja (23. oldal): „... a *Christianismi Restitutio* című Bécsben, névtelenül kiadott stb.”, majd ugyanott lábjegyzetben több hasznos információt közöl, amiből megtudjuk, hogy a spanyol eretnek Strassburgban, Párizsban, Lyonban és Bécsben lakott. De szóljon most egy protestáns fordító is, 2003-ban a Kálvin Kiadó gondozásában és Galsi Árpád fordításában jelent meg Willem Van’t Spijker *Kálvin élete és teológiája* c. műve, és a fordító minden különösebb aggály nélkül magyarít: „Servetet Bécsben kihallgatta az inkvizíció, majd 1553. június 17-én részben a Kálvin által rendelkezésére bocsátott bizonyítékok alapján stb.” (86. oldal).

Ezután az intermezzo után térjünk vissza – „Bécsbe” – oda, ahonnan Szervét csodálatos módon megmenekül, s ahonnan régi szövetséges társá-

²³ A 3–4. vers kísértetiesen emlékeztet Paleologus *testes veritatis* (igazság tanúi) koncepciójára. Vö. *Földi és égi hitviták ...* 84–86.

hoz, Kálvinhoz indul. A versben püspökké előléptetett reformátor „tsalárd-ságáról” mit sem sejtő, jámbor Szervét Genfben Kálvin „véres kezébe akad” (15–20). És itt kezdődik az elégia egyik legszebben kimunkált része, Szervét és Kálvin párhuzamos bemutatása. Az üldözött eretnek vasárnap érkezett Genfbe, és első útja természetesen a templomba vezetett. Itt sírva hallgatta Kálvin predestinációról szóló prédikációját, de nem a meghatódottság csalt könnyet szemébe, hanem az a hamis tudomány, amit volt szövetségese, a „Philosophiából” és nem Krisztus evangéliumból „mutogatott” meg az együgyű népének (20–25). A könnyek elárulták a „bécsi” börtönből menekült idegent, a prédikációt hallgató egyik atyafi Szervétet besűgja, és Kálvin parancsára azonnal elfogják. Az itt kezdődő párbeszéd remekbe szabottan ecseteli a két jellem közti különbséget. Kálvin „pokol szemekkel” tekint áldozatára, és mindjárt fejére olvassa a vádat: nem hisz az egy lényegű, három személyű Istenben, a szentháromság bölcs „decretumában”. Szervét kérdéssel felel a vádra, s ellenfele úgy megijed, hogy színe is elvesz, de azért marad annyi ereje, hogy leszálljon a katedrából, és arcul köpje a Krisztusra apelláló Szervétet. Ez igazi szenthez illő jámborsággal tűri a megaláztatást, tekintetét a mennybéli Krisztusra emelve hagyja, hogy lábára béklyót, karjára bilincset vessenek. A börtön sanyarú körülményeinek felidézésével folytatódik a történet (26–42), s az ismeretlen szerző nem fukarkodik Júdásnak, Kajafásnak, Pilátus és Heródes barátjának titulálni Genf főpapját. A következő szín (43–47) a Kálvin házában játszódik, itt szavazással döntenek az eretnek élete felől. Az már csak természetes, hogy a perre behívott papok emberségesebb nemét javallják a büntetésnek, de hiába a többség „voxa”, Kálvin ellentmondást nem tűrően megégettetést parancsol. Mesterien van ez a versszak is komponálva (45). A provokál, akuzál, kondemnál, promulgál ígék nemcsak rímelnék egymásra, de jól érzékeltetik Szervét kiszolgáltatottságát. Két strófával fennebb (42) is Kálvin szignifikál, konvokál, provokál, a vádlottnak pedig az sincs, ki őt „defendálya”. Az is felettébb beszédes, hogy a „bécsi” pápisták valósággal csodálták Szervét állhatatosságát, a genfiak pedig a köpdősésen, káromlason nem tudnak túllépni.

A továbbiakban Dániel csodatevő erejét és Gamáriel bölcsességét hívja segítségül a szerző, hogy csodát téve hőst mentse a haláltól, de sem az ószövetségi próféta, sem a bölcs rabbi nem segíthet. Kálvin arra akarja rávenni Szervétet, hogy tagadja meg ember Jézusát, cserébe megkegyelmez életének, sőt, ha megtér, szószerket kap jutalmul (48–52). Szervét gyönyörű apológiája és hitvallása méltó felelet a kísértésre, de (53–56) Kálvin ezt is durván félbeszakítja, és áldozatát átadatja a hóhérnak. A „kopasztó” helyen sem hagyják szegény elítéltet békén, itt Kálvin paptársai kísértik, „legyen református, meg nem égettetik” (57–59). A hatásos Szervét–István vértanúpárhuzam bemutatására itt kerül sor (60). A meggyőzés kudarcát látva a papok áldozatukat átadják a hóhérnak, aki hozzálát a kegyetlen feladat elvégzéséhez, miközben a papok az áldozat fejére kerülő szurkos, kénköves koszorút készítik el. Megrendítően szép, ahogyan Szervét fennszóval megvallja

Krisztusba vetett hitét, és ahogyan érte halálba megy. A mártír e hitvallása a hóhért annyira megrendítette, hogy „ina szakadt”, s lelkiismerete tiltakozására megtagadta feladatát. A fegyveres fenyegetés és a megvesztegetés azonban megtette hatását (60–69). A máglyát meggyújtotta, s ezzel megkezdődött Szervét haláltusája, mely akár a Krisztusé is lehetne (70–73). A kivégzés után az elítélt hamvait Kálvin összegyűjtette, majd megátkozta és szétszóratta. E pogányokhoz is méltatlan tettét kéri számon a szerző (74–77). Erős meggyőződése, hogy az igazságos Isten összeszedi mártírja könyveit, összeszerkeszti hamvát, s csontjait, s a mennyország javaival jutalmazza hiteit (78–79). A szerző a perorációban helytállásra, mártíriumot is vállaló hitre buzdítja az olvasót (80–86.)

Próbáljuk meg időben elhelyezni a névtelen poéta művét!

A fennmaradt Servetus-énekek minden másolata 18. századi. A szerző két versszakban (48., 64.) arról beszél, hogy az Ember Krisztust megvallók osztályrésze „ma is” az üldözés. Ebből messzemenő következtetést nem vonhatunk le, mert János Zsigmond halálát követően egy-két évtizedet leszámítva a Türelmi Rendeletig bőven volt része az unitarizmusnak üldözésben. A predestináció tanának említéséből, és a reformátusok elleni éles kirohanásokból esetleg arra következtethetnénk, hogy a református fejedelmek alatt íródott. Az igazság tanúi bemutatásánál (3–4) azonban a bálványok előtt térdet nem hajtók hűségét dicséri a névtelen poéta. A „bálványozó” kifejezés inkább érthető a katolikusokra, mintsem a protestánsokra. A perorációban is az áll, hogy „szükség nekünk a vérig küsködni, ha megkívántatik halálra is menni”, de ez sem ad szilárd fogódzót a datálás kérdésében. A 17. század eleji szombatos üldözések vére mentek, s közhely az is, hogy a református fejedelmek egyike sem rajongott az unitarizmusért. Abból, hogy a szerző nevén nevezi a református és unitárius felekezetet, arra következtethetnénk, hogy a 17. század első évtizedeiben születhetett ez az ének. A hangsúlyos magyar verselés, a szépen egybecsengő rímek is ezt az álláspontot látszanak igazolni. Ugyanakkor néhány jellegzetes 16. századi toposzt találunk: pl. a Basiliusnak tulajdonított Szervét–István vértanú-párhuzam, a Matthias Vehe Gliriusra visszavezethető erős predestináció-kriticizmus, a Paleologusra utaló „igaz tanúk”-konceptió.

A tetszetős hipotézisek megfogalmazása után biztosabb fogódzót keresünk. A fennmaradt kéziratos másolatok kivétel nélkül a 18. században készültek, és erős a gyanúnk, hogy az éneket is valamikor a 18. század első évtizedeiben vetette papírra az unitárius kollégium névtelen diákja. *Servetus éneke* nem a tudós gondolkodóról, hanem a vértanúságot vállaló jámbor keresztényről szól, nem Szervét filozófiája érdekelte a korabeli diáktársadalmat, hanem mérhetetlenül nagy áldozata, mártíriuma adott pennát a verselő kezébe, hogy csendes, gyertyafüsttől kormos estéken élesztgesse a „Gyenevában ártatlanul megölt Servet Mihály” emlékét, s mellette talán azokat is, akik a gondolatszabadságért életükkel fizettek.

1.

Téged hiv Servetust Christusnak szolgáját
Sok szenvedéseknek rettentő példáját
Keresztény Vallásnak tükörit formáját,
Siratlak ha kezem birhattya pennáját.

2.

Tudom egész világ hallotta hiredett
Genevában miként kénozták testedet
De meg nem ölhatték artatlan Lelkedet
Könyvhullással énis emlitem nevedet.

3.

Illyés idejében felesen valának
Bálnak térdet s fejet kik nem hajtottanak
Noha ez világon ök nem láttattanak
Titkon igaz Hitben de meg marattanak

4.

Szintén ugy mint régen ma meg reaszthattya
Az Isten Saulust²⁴ meg jámborithattya²⁵
Bálványok közötis hivet meg tarthattya
Onnanis szolgáját böltsen ki hozhattya.²⁶

5.

Spanyol Ország vala Servetus Hazája
Hol AntiChristusnak tündöklük fáklyája
De ott is Istennek volt gondgya reája
Mert tsudálatosan lön Christus szolgája.

6.

Mert mint hiv szolga ö²⁷ Talentumával
Sok Lelket térített szoval s irásával
Nem szegjenlette meg vallani szájával
Hogy az Enber Jesus ül Menyben Attyával.

7.

Kristusnak az ördög tudgyuk ellensége
Krisztus Hiveivel nintsen edgjessége²⁸
Servetuis²⁹ ennek tsalárd Mestersege
Meg fogatta s' nem lett szegénynek mentsége.

²⁴ Quart.Hung 410. ff. 181–188. „Kösziklára épült Ház Ostroma, avagy Oly rövid, de világos Historia, melyben a Magyar országi Protestáns Eklésiák nyomorgattatások ... Világ eleibe adattatott ... az 1676. Esztendőben”. Bod Péter fordítása Kocsi csergő Bálint latin munkája nyomán. Másolat, Marosvásárhely 1780. 199. f. 210X170 mm. Poss: Literati Nemes Samuel, jankovich M. 1821. OszK. „... A Kristus Saulust.”

²⁵ Ms.U.1183 meg bátoríthatja.

²⁶ Az Ms.U. 1408/B a 4.vers utolsó sora és az 5. vers hiányzik.

²⁷ Ms.U. 1408. 80/A. Quar.Hung 410. szerint „szép talentumával”.

²⁸ Ms.U. 1183. „Krisztus hütévelis nincs neki ...”

²⁹ Az Mss. 1776. és Mss. 2685 másolója szerint: „Calvinus is ennek csalárd mestersege”.

8.
Mint setétség Nap fényt el nem szenvedheti
Az igaz a hamist úgy nem szeretheti³⁰
Az Országból ezért de³¹ kiüzetteti
Mint egy Eretneket pokolra vetteti.

9.
Bujdosik Servetus el hatta hazáját
El hatta Kristusért Jozzagát s Marháját³²
Ingjen sem emlitti már kintses ládáját
Mert el hozta könyvét s' úti kis páltzáját.

10.
Ezen sem nyukszik meg az ördög munkája
Bétsben elérkezik tsalárd practikája
Meg hallya a Papok³³ Akadémiája
Fel budul s' ellene indul³⁴ armadája.

11.
Kevés üdö alatt Servetust talállyák
Meg fogván veszszőkkel igen meg rongallyák
Ember Jezust ha meg tagadná próballyák³⁵
Álhatatosságát magokis tsudallyák.

12.
Mihellyen³⁶ Servetus Bétsben vitettetik
Nagy örizet alat vasban verettetik
Kérdésben mit vetet fel semmis tétetik
Sötét mély Tömlöczben egyedül vettetik.

13.
Az Kristus halálra senkit nem kereset
De az Pápának³⁷, hogy ebben hire esett
Rettenetes átkot reája kereset
Rómából izente várnának keveset³⁸

14.
Az alatt Servetus Kristus intéséből
Szabadulást keres³⁹ keserves ügjéből

³⁰ Ms.U. 1183. „Az igazt a hamis úgy nem szenvedheti” Ms.U. 80/A. „Igazat a hamis úgy nem szenvedheti”. Quar.Hung. 410. „Az igazt az hamis úgy el nem türheti”.

³¹ Minden kéziratban „Az Országból azért őt kiüzetteti”.

³² Ms.U. 1408/B. „Elhagyta Krisztusért szolgáját s marháját”.

³³ Mss. 1776. „Meghallja az pápa akadémiája”.

³⁴ Ms.U. 1183. „készül”.

³⁵ Ms.U. 1183. „Az Ember Jezust ha tudná meg próbálnák” Ms.U. 1408/B. „Ember Jezust ha megtagadni találják”.

³⁶ Quar.Hung. 410. „Azonban Servetus”.

³⁷ Ms.U. 1408/B. „De a papoknak ...”

³⁸ Ms.U. 1408/B. „Rómából izene várnának követet”.

³⁹ Ms.U. 1183. „Szabadulást szerez ...”

Megis szabadula Isten kegyelméből
Mint Sz. Péter Sidók záros tömlöczéből⁴⁰.
15.⁴¹

Pápa fogságából hogy meg szabadula
Illyéssel pusztakra s' erdökre szalada⁴²
Sokszor imádkozván artzal leborula,
Végre Genevában biztában⁴³ indula.
16.

Calvinus Janossal volt esmerettségben
Söt ha szabad szolnom titkos Szövetségben
Mert titkon irással voltak egyességben.⁴⁴
Míg Calvinus esett Püspöki Tiszttségben
17.

De mihelyt meg kapa Püspöki tiszttségét
Akará mutatni öis böltességét
Találais hamar veszett Mesterségét⁴⁵
Hogy el választásból várnánk üdvességet.
18.

Az mellett az Ember Jesust meg tagada
Annak megvalloit az Ördögnek adá⁴⁶
Azok vesztésére fegjverét ragadá
Az Eretnekeket el veszti fogdá.
19.

Servetus nem tudván ezt a tsalárdságot
Calvinusban reméll álhatatosságot
Genevában juta, vévén batorságot
Calvinussal vehet nagjobb barátságot.⁴⁷
20.

Sokkal jobb lett volna Bétsben meg maradni
Servetusnak, s' Lelkét ott Kristusnak adni
Mint Reformátusok köziben szaladni
Calvinusnak véres kezében akadni⁴⁸.

⁴⁰ Ms.U. 1408/B. „Amint sz. Péter is záros tömlöczéből”.

⁴¹ A 15. és 16. versszakot a kéziratok felcserélik.

⁴² Ms.U. 80/A. „Illyéssel erdökre s pusztákra szorula” Mss. 1776. „...pusztákra s erdökre szorula”.

⁴³ Ms.U. 1408/B. „... bujában indula”.

⁴⁴ Az utolsó két sor a többi kéziratban fel van cserélve.

⁴⁵ Ms.U. 1408/B. „Talála is könnyen erre mesterségét, / Hogy elváltásból várná üdvességét” Mss. 1776. „Talála ö is veszett könnyü mesterséget”.

⁴⁶ Ms.U. 1408/B. „A melyért az ember Jéust megtagadá, / Annak megvalloit az ördögnek adá” Mss. 1776. „Annak megvallását az ördögnek adá”.

⁴⁷ Ms.U. 1183. „Genevaba indul végén szabadságot / Calvinussal vetett nagyobb barátságot”.

⁴⁸ Ms.U. 1408/B. „Calvinus véres kezében szaladni”.

21.

Mert Calvinus János nyilván azt hirdette⁴⁹
Az Isten az Embert míg nem teremtette
Ezt életre s' amazt Pokolra⁵⁰ rendelte
És így minden bűnre Népét eresztette.⁵¹

22.

Félő azért ez Nép reád ne támadgyon,
Kegyes Servetusom s' téged meg tapodgyon
Isten bátor szivet Menyből néked adgyon
Hogy halálíg Lelked Kristussal maradjon.⁵²

23.

Vasárnap érkezik reggel Génévában
Elsőbenis méne Isten Templomában
Jövevény módgjára üle Tornáztában
Hát Calvinus maga tanit katedrában.

24.

Szintén el valsztást s' rendelést forgattya
Philosophiából Népnek mutogattya
Jo tselekedetett éppen kárhoztattya⁵³
Servetus könyvekkel ortzáját ásztattya.

25.

Egy valaki kérdé okát Sirásának
Felele: nem hiszek Calvinus szovának
Ellene van Kristus Evangeliumának⁵⁴
Tudománnya uttya Pokol kapujának.

26.

Calvinusnak gyorsan ezt fülében sugák
Ferfiak s' Aszszonyok mint egyik megtudák
Hogy Servetust lássak fejeket kidugák
Mert Unitáriusok köztök merő tsudák.

27.

Calvinus szolgának kezével legyinte⁵⁵
Hát már a lántzokat ihol hozzák szinte
Az fel bodult Népnek hogy halgatna inte
Servetusra Pokol szemekkel tekinte

28.

Mit keresz ezt mondván a' mi Templomunkban

⁴⁹ Ms.U. 1408/B. „Mert Calvinus János régen kihirdette”.

⁵⁰ Ms.U. 80. 1183. „... halálra”.

⁵¹ Ms.U. 1408/B. „És így minden népét bűnre eresztette”.

⁵² Ms.U. 1183 „Hogy halálért lelked ...”

⁵³ Ms.U. 1408/B. „Jó cselekedetén épen kárhoztatja”.

⁵⁴ Ms.U. 1408/B. „Ellene mond ...”

⁵⁵ Ms.U. 80/A. „... kezével intene”.

Te Eretnek; s' hibát mért lelsz vallásunkban?
Nem tudodé estél erős hatalmunkban
Meg nem maratz tud meg a' mi határinkban⁵⁶
29.

Te Kristus tagadó az Isten Fiában
Mért nem hisz ki Menyből szállott Máriában⁵⁷
Atya Szent Lélekkal ki egy állattyában
Piszkálsz szentháromság bölts Decretumában.
30.

Felele Servetus Kristus kit kereset
Halálra felely meg s' vára egy keveset
Calvinus meg némul s' szineis el veszett⁵⁸
De vérszópo szive rajta⁵⁹ meg nem esett.
31.

Mond imét Servetus Kristust te tagadod
Mert ki érted meg holt láboddal tapodod
Ha igaz lelkeddel ezt jól meg forgatod⁶⁰
Igaz Kristust nem hisz bátron el mondhatod.
32.

Söt vallásod szerént ha el választattam
Eltre vagy pedig pokolra hagjattam⁶¹
Ha Eretnekségnek horgára akadtam
Nem én vagjok vétkes magam nem birhattam.⁶²
33.

Szabad akaratom azt vallod hogy nintsen
Várod a' puszat Hüt téged üdvezittsen
Ez vakságból I[ste]n kívánom ki végyen.
Meg térítvén Menyben téged részesittsen.⁶³
34.

Le szálla Calvinus pökék ortzájára
Servetus tekinte Menyben Christussára
Békót a lábára, bilintset karjára⁶⁴
Vetének nem hajtván Instantziájára.

⁵⁶ Ms.U. 1408/B. „Meg nem maradsz tudd meg erős határunkban”.

⁵⁷ Quart.Hung. 410. „Miért nem hisz menyből ki szállott mannában”. Quart.Hung. 677. ff.

9–16. *Vallásos és politikai írárok a 18. sz. második feléből.* Oszk. 1911–2. „Miért nem hissz Menyből le szállott mannában”.

⁵⁸ Quart.Hung. 410; 677. „Kálvinus meg némult szeme is el veszett.”

⁵⁹ Uo. „De vérszópo szive ezen ...”

⁶⁰ Ms.U. 1408/B. 80/A. „Ha igaz lélekkal ezt te megfontolod”.

⁶¹ Ms.U. 1408/B. pokolra hányattam”.

⁶² Ms.U. 1408/B. magam kiirhattam”.

⁶³ Ms.U. 1408/B. „Ez vakságból Isten kívánom térítsen / Megtérvén, téged mennyben üdvezítsen”.

⁶⁴ Ms.U. 1408/B. bilincset nyakára / vetének, nem nézvén instansziájára”.

35.

Parantsola menten örözese felöl
Örzik a' Tömlötzet Hajduk kívül belöl
Szorongattatik most Lelke mindenfelöl
Hátul halál vagjon s' veszedelem elől.

36.

Nappal nem nyughatik áll Oszlophoz kötve
Éjjel pedig el van az Oszloppal dölve⁶⁵
Calvinus szolgáját⁶⁶ hittel meg eskette
Bétsbe küldi tsalárd Levelekkel töltve.

37.

Bétsben sententziát irnak a' fejére
Rómából küldenek átkot a könyvére
Mindazonáltal bizták Calvinus kezére
Egész Genevának szabad tettzésére.

38.

Nagy Hitben⁶⁷ Servetus tudom ezt gondoltad⁶⁸
A' Bétsi lántzokat mikor el szaggattad,
Artatlan fejedet meg szabadítottad
De jaj nagyobb kinra tennen magad attad.⁶⁹

39.

Nem tudod Calvinus Vadászta életed,
Bétsi Tömlötzbenis ő vetett tégedet
Spanyoloknak írta üssék el fejedet
Égessék meg hamis eretnek könyvedet.

40.

Bétsből ki szaladván mentél Génévában
Mint Kristus Annastol Kaifás házában
Judásod Calvinus nyilván pennájában⁷⁰
Volt néked, s' te biztál változó szovában.

41.

Pilátus s' Heródes meg barátkozásnak
Mikor a Kristusnak gyilkosi valának
Calvinus s' a Pápa egjett voxolának⁷¹
Mikor Servetusnak vérében ittanak.

⁶⁵ Ms.U. 1183. „Nappal nem nyughatik oszlophoz van kötve / Éjjel pedig el van az oszloppal döjtve”. Ms.U. 1408/B. Nappal nem nyughatik az oszlophoz kötve / Éjjel pedig el van az oszlopnál dölve”. Ms.U. 1786. „Nappal nem nyughatik oszlophoz kötve / Éjjel peniglen van láncokkal kötve”.

⁶⁶ Ms.U. 80/A., 1408/B., Mss. 1776. „... postáját hittel megeskette”.

⁶⁷ Quart.Hung. 410; 677. 1644. Oct.Hung 93–99. „Nagy hitű Servetus ...”

⁶⁸ Ms.U. 1408/B. „Nagy hitű Servetus ...”

⁶⁹ Ms.U. 1408/B. „De jaj! nagyobb búra te fejedet adtad”.

⁷⁰ Ms.U. 80/a. „... nyilván venájában”.

⁷¹ Quart.Hung. 410; 677; 1644. „Kálvinus s a Pápa együtt voxoltanak”.

42.

Calvinus Poroknak⁷² ezt significallya
Biro Tanátsossit menten convocallya
Calvinus Szakátsa causát provocallya⁷³
Servetusnak a sints ki öt defendallya.

43.

Calvinus nem megjen a Tanáts házában
Meg ne ferteztesse magát Papságában
Szakátsát⁷⁴ küldi el ki főz konyhájában
Megtetszék ehetnék Servetus husában.⁷⁵

44.

A Tanáts nem nyula Servetus dolgához
Causáját relegallyák⁷⁶ Calvinus házához
Kap rajta, s' Papokat, a kik Génévához
Közel voltak postán hivattya magához.

45.

Ott maga álla fell maga provocallya
Maga a bizonyság maga accusallya
Maga itéli meg, maga condemnallya⁷⁷
Sententziajatis maga promulgallya.⁷⁸

46.

De mikor voxolni a Papok kezdének
Calvinussal noha sokan edgjezének
De akik Istentől mind inkább félének
Servetussal igen könnyen végezének.⁷⁹

47.

Némelyek voxolták hogy számkivettessék
Némellyek azt monták feje vétettessék
Némelyek örökös fogságra vettessék
Calvinus parantsol hogy meg égettessék.

48.

Sirhatsz kegyes lélek ki ezeket hallod⁸⁰
Mert tudom szivedben ezt te sem jóvallod
Rödid időn te is ezt meg tapasztalod

⁷² Ms.U. 1786. „Calvinus Pápának ...” Ms.U. 1183. Quart.Hung. 410; 677. „Calvinus papoknak ...” Ms.U. 1408/B. Quart.Hung. 1644. „Kálvinus biráknak ...”

⁷³ Ms.U. 1408/B. „Calvinus inasa causát promálja”. Ms.U. 1183. proclamálja, Mss. 1776. pronuciálja.

⁷⁴ Ms.U. 1408/B. „... inasát”.

⁷⁵ Uo. „... megtetszik ehetnék Servetus hasában”.

⁷⁶ Mss. 1776. „... causáját retegálák”, Quart.Hung. 410. „Perit relegálák ...”

⁷⁷ Ms.U. 1408/B. „Maga itéli meg, maga defendálja”.

⁷⁸ Mss. 1776. „Sententiáját is maga pronuciálja”.

⁷⁹ Qurt.Hung. 410.1644. 677. „Servetusról igen könnyet végezének”.

⁸⁰ Mss. 1776. „Syrák kegyes lélek”, Ms.U. 80/A. „Sírj hát kegyes lélek ki ezeket tudod”.

Kivált ha az Ember Úr Cxtust megvallod.⁸¹

49.

Ha élne Dániel mostan tsudát tenne
Servetus halálra ily könnyen nem menne
Bártsak Gamáliei tanácsokban lenne
Egy küs vigasztalást ma Servetus venne.

50.

De azhol Caifás s' Annas széket ülnek
Pilátus s Herodes hová egyben gyűlnek
Kivált ha Judással jól egybe kerülnek
Azok végzésén sokan meg rémulnek.

51.

Calvinus Servetust Törvényre hozattya
Magát menti de ő még meg sem halgattya
Fejére égetést pronuntziáltattya
Hohérnak kezében sietve adattya.

52.

Kénállya⁸² ha Ember Jesust meg tagadgya
Meg pöki s' lábával nevét meg tapodgya
Néki Gratziat ad s' életét meg adgya
A' Papságot az hol kívánnya meg adja.

53.

Ezt halván Servetus nagy keserüséggel
Mondá Calvinusnak veszel Tisztséggeddel⁸³
Mert el vész a Világ minden dütsöséggel
Uram mellett állok mind holtig hüséggel.

54.

Az a Jesus jöle meg tudgyad itélni⁸⁴
Kit te tagatz tapotz nem tutz tölle félni
Nem tudom miként fogsz ezzel meg békélni⁸⁵
Mert káromlásodat irtozom beszélni.

55.

Azt kellé meg pökni a' kinek hatalom
Adatott Atyától tellyes birodalom⁸⁶
Azt kellé tapodni⁸⁷ ki igaz oltalom
Illyennel telik meg pokol azt gondolom.

⁸¹ Ms.U. 1408/B. „Kivált ha az ember úr Jézust megvallod”, Ms.U. 1183. „...ha az ember Jézust megtagadod”.

⁸² Ms.U. 1408/B. „Kivánja ...”

⁸³ Uo. „... vessz el tisztességgel”.

⁸⁴ Uo. Az a Jézus jö el ...”, Ms.U.80/A Az Úr Jézus krisztus jó el ...”

⁸⁵ Ms.U. 80/A. „... vele megbékélni”.

⁸⁶ Ms.U. 1408/B. „... bizodalom”.

⁸⁷ Uo. „Azt kell-e megpökni ...”

56.

A'mely Jesus értem s' érted meg öletett
Istentől Kristussá és Urrá tétetett
Ennek Angyalokis téznek tisztességet
Számot adsz hogy ennek nem atz betsületett.⁸⁸

57.

Nem hadgya Calvinus tovább szollania
Vigyétek sietve kezdé mondanía
Régen el kárhozott merő Ördög Fia
Jobb egynek a Népért veszni s' meg hálnia.

58.⁸⁹

Igy káromoltatik neve az igaznak
Roszszabbul van dölga ennek, mint Latornak
Servetus nem retteg azokis bátornak
Mondották Valakik örülnek e Tornak.

59.

A koppaszto helyre hogy ki vitettetik
A' Papoktól viszont meg kisirtettetik
Gondolkodni üdö neki engettetik
Légyen Református meg nem égettetik.

60.

Servetus szemeit az Égre emelé
Talám Szt. Istvánnal a' Kristust szemlélé
Mert ugy lattzek vígság bus szivét meg tele⁹⁰
Siessenek hamar Papoknak felelé.

61.

Viszont Servetusnak a Papok mondanák
Familiájáért kedvezne magának
Ha ugyan nem kedvez izennyen házának
Dispositioját írja le jovának.

62.

Servetus elméjét ez földről el vette⁹¹
Testamentum tételt meg sem említte
A' Papoknak ezt a feleletett tette
Az Istenre bizom a ki teremtette.

63.

Látván a Papok hogy ött meg nem gjözhetik
A' Szalma koszorut néki készítettik
Szurokkal s kénkövel meg is tsepegtetik
Servetus fejére végre tétetetik.

⁸⁸ Uo. „Számot adsz, hogy ennek nem adsz becsületet”.

⁸⁹ Az 58. vers az Ms.U. 1408/B. hiányzik. Az Ms.U. 80/A. a 67. versszak következik.

⁹⁰ Ms.U. 1408/B. „Mert úgy tetszik, vígság a szívet megtelé”.

⁹¹ Uo. „Servetus a földről elméjét elvette”.

64.

Az Hohér akkoron Servetust lántzokkal
Köté egy Oszlophoz kezét istrangokkal
Igy bántak régentén sok Martyromokkal
Kik Kristusban hisznek így bánnak azokkal.

65.

Ez sem elég könyvét proba köre veték⁹²
Még ez is Eretnek azt a' Törvényt tévék
Az Pokolig alá átkozták s' vetették
Servetus lábához Hohérral köttették.⁹³

66.

Környüllette fábol nagy várat rakának
A Papok még egyszer néki kiáltának
Hidgyen Calvinusnak⁹⁴ s' kedvezzen magának
Ne kedvezzen Ember Jesus Kristusának.

67.

Sevetus fel szoval nékiek kiálta
Abban hiszek aki vérével meg váltá
Ha értem szenvedett s' halált meg próbálta
Énis ma meg halok érte mert kívánta.

68.

Az Hohér egy üszköt kezében ragada
Hát a' szive dobog, s' ina meg szakada
Ha meg ölik magán szabadságot ada
De gyilkos nem lészen illy szokra fokada.

69.

A Vitézek fegjvert Hohérra kapának
Ajándékot néki a Papok nyujtának
Végre égő üszköt kezében adának⁹⁵
Bele süté s' a fák gjengén meg gjulának.

70.

A' tűz Servetushoz közel kezde jöni⁹⁶
Melegben ortzája kezde éppen főni
El kezdődék rajta graditsonként nőni⁹⁷
De az nagy kinnyatis Istennek köszöni.

⁹² Uo. „... könyvét próba közé veték”.

⁹³ Uo. „A poklok alá átkozták s' vetették / Servetus lábához hóhérra köttették”.

⁹⁴ Uo. „... Calvinusban”.

⁹⁵ Uo. „... kezébe nyújtának”.

⁹⁶ Mss. 1776. „... közelebb kezd menni” Quart.Hung. 410. „A tűz Servetushoz közleb kezdé égni”.

⁹⁷ Uo. Elkezdődik nőni, grádicsonként nőni”, Ms.U. 1408/B. „Elkezdődik kénja grádicsonként nőni”.

71.

El érkezék végre a' szenvedés árja
Mellyis Servetusnak minden tagját⁹⁸ járja
Meg váltó Kristussát segítségre várja⁹⁹
Meg nyilt keresére Menyország kapuja¹⁰⁰

72.

Mihelyt a' koszoru fejében meg gjula
Arviz modra¹⁰¹ a Tüz reája todula
Tetétöl talpáig mind tüzbe borula
Lelke kiáltással Kristushoz indula.

73.

Hogy hallá Servétus halála oráján
Sok Ember káromlást botsátott ki száján
De az Úr Jesusis az ő keresztfáján
Fel szoval kiáltott halála oraján¹⁰².

74.

Calvinus Servetus hammát fel szedeté
Hogy meg átkoztassék Templomban viteté
A' folyyo Vizekre mind el hintetteté
Halottját soha így Pogány sem temette.

75.

Vérszopo Calvinus hogy ha el vettettél¹⁰³
Pokolra, Servetust meg ölvén jól tettél
De ha az életre te el rendeltettél
Hidd meg isten ellen hogy nagjot vétettél.

76.

Ezé a Gyümöltse el választásodnak¹⁰⁴
Ezé foganattya bölts tanításodnak
Ezé a' Czimere a te Vallásodnak
Nem láttam könyvében a te Kristusodnak.

77.

Honnan vetted ezt a erős szabadságot
Lelki esméreten való Uraságot¹⁰⁵
Hogy fegjverrel örizz minden hamisságot
És meg égettessed ki szoll igasságot.

⁹⁸ Mss. 1776. „.... minden testét”.

⁹⁹ Ms.U. 1183. „.... segítségül hívja”.

¹⁰⁰ Ms.U. 1408/B. „.... mennyországnak zárja”.

¹⁰¹ Uo. „A víz módra ...”

¹⁰² Ms.U. 1183. „De az is halála óraján / Felsőval kiált suljos keresztfáján”.

¹⁰³ Mss. 1776. „.... ha elrendeltettél” Quart.Hung.1644. „Vérszopó Kálvinus hogy el rendeltettél”.

¹⁰⁴ Ms.U. 1408/B. „Ez-é a gyümölcse elvettetésednek”.

¹⁰⁵ Quart.Hung 410. 677. „Lelki ismereten való méltóságot”.

78.

Templomat Szt. Dávid ha nem építhetett
Azért, hogy keze volt Vérrel fertéztetett
Nem itelek; Isten tégyen ítéletet
De ha így tész nem vész Papi tiszteletet¹⁰⁶.

79.

Embernek vérével rut dolog áldozni
Servetus vére rád kezdett kiálta[ni]
Készüly Ítéletre feleletet hozni
Mert az Bárány ellen kezdte hadakozni.

80.

Az Isten fel írta Servetus könyveit
Őszve szedi hammát s' meg égett tsontyait
Egyben szerkeszti¹⁰⁷ minden ő tagait
Meg adja nékie Menyország jövait.

81.

Mert Isten ő maga ezt Hittel fogatta
Valaki még eddig hitét meg tartotta
Hartzát meg hartzolta pályáját futotta
Annak Szt. könyvében nevét bé íratta.

82.

Ártatlan Servetust igaz meg öletted
Szent Iráson fundált könyvét meg égetted
De hitét s' Vallását ezzel nem veszhetted
Confirmáltad inkább maig is nevelted¹⁰⁸.

83.

Calvinus mind addig titkon mesterkedett
Servetus vérében míg meg elegjedett¹⁰⁹
Immáron Servetus ma meg menekedett
Ördögtől s' Világtól kikkel vetélkedett

84.

Az Kristus mi nekünk tükörül tétetett
Mikor ártatlanul értünk meg öletett
Szenvedése után meg dütsöítettett
Ítéző Birová nyilván¹¹⁰ rendeltetett.

¹⁰⁶ Az Mss. 1776. az utolsó két sor rímét felcseréli.

¹⁰⁷ Ms.U. 1408/B. „Összeszerkeszti ...”

¹⁰⁸ Mss. 2685. Confirmáltad inkább ma igy is nevelted”.

¹⁰⁹ Ms.U. 1408/B. „... míg megelégedett”.

¹¹⁰ Ms.U. 80/A. „Ítélobírává mikor ...” Ms.U. 1408/B. „Ítélobírává nekünk ...”

85.

Mi is azért ebből tanullyunk szenvedni
Az AntiChristusnak nem illik engedni¹¹¹
Szükség azért nekünk a Vérig küsködni
Ha meg kívántatik halálrais menni.

86.

Te pedig Úr Jesus Elő Isten fia
Kit nekünk Világra szült Szüz Mária
Méltotassál nekünk Szt. Lelket adnia
Hogy készek lehessünk érted meg halnia¹¹².
Ámen

Véren fundáltatott az Istennek háza
Véren kezdetett meg Szent Ekklesiája
Vérrel festetett meg tündöklő zászlaja
Vérrel lészen vége azt minden meg látja¹¹³

¹¹¹ Mss. 2685. „Az Antikrisztusnak semmit nem engedni / Szükséges mününk mind végig kész lenni, / ha meg kívánnánk halálra is menni. Mss. 1776. „Szükséges mind végig mününk küszködni”.

¹¹² Mss. 2685. az utolsó két sor fel van cserélve.

¹¹³ A záró peroráció csak az OszK-ban őrzött Marosvásárhelyt másoltatott kéziratban (Quart.Hung 410. 677.) olvasható.

VÖRÖS ISTVÁN

SERVETUS ÉNEKE

A régi magyar költészet egyik gyöngyszemeként kell számon tartanunk *Servetus énekét*, amely siratóénekként legsikerültebb költői átültetése azoknak a kéziratban titokban terjesztett latin nyelvű elégia-változatoknak (másolatoknak), amelyek Servetus máglyahalála után Európa-szerte kézzől kézre járva elterjedtek a haladó szellemű gondolkodók közt és a szabadelvű protestáns körökben, egyházi közösségekben. Erdély-szerte is így terjedtek el, főleg unitárius, radikálisabb, Dávid Ferenc szellemét féltve ápoló írástudók, irodalomművelők és költőibb hajlamú személyek között, akik, úgy látszik, nem elégedtek meg a nemzetközinek számító s tudós latin nyelvű Servetus-elégiával, hanem igyekeztek a szélesebb körű, népi terjesztetés, ismertetés, sőt, költői hatáskeltés végett magyar nyelvre is átültetni. A rokonszenvtüntétést Servetus mártírhalála miatt érzelmi viharra akarták növelni Dózsa György unokái lelkében is:

Calvinus Jánostól Gyenevában ártatlanul megégettett Servetus Mihálynak utolsó tisztességtétele:

Servetus éneke

Nota: Isten hozzád félelemmel (...)

I.

Uram Jézus tőlem ne fuss,
Mert én hű szolgád vagyok.
Rám tekints, neveddel téríts
Mivel kínaim nagyok.

II.

Siess, jöjj el, és ne hagyj el,
Míg erőmben elfogyok:
Nagy vétetlen és kegyetlen
Ellenség reám támadott.

III.

Szidalmazva s megkénozva
Hóhér kezébe ada.
A fájdalom s a szidalom
Szintén szívemig hatott.